

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Qafarova Nərmin Cavad qızı

**“Azərbaycanda yüksək ixtisaslı mütəxəssis kadrların hazırlanmasının
əsas istiqamətləri”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060404 “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma:

“Əməyin İqtisadiyyatı”

Elmi rəhbər: i.e.n., dosent :

S.R.Bayramova

Kafedra müdiri: prof.

T.Ə.Quliyev

Bakı - 2018

“Azərbaycanda yüksək ixtisaslı mütəxəssis kadrların hazırlanmasının əsas istiqamətləri”

MAGİSTR DİSSERTASIYASININ PLANI

Giriş

Fəsil 1. Azərbaycanca yüksək ixtisaslı mütəxəssis kadrların hazırlanmasının nəzəri və metodoloji əsasları

1.1. Yüksək ixtisaslı mütəxəssis kadr hazırlanmasında peşə təhsilin zəruriliyi və təşkili

1.2. Əmək bazarının öyrənilməsi və proqnozlaşdırılması

1.3. Kadr hazırlığına beynəlxalq təcrübənin tətbiq olunmasının müsbət nəticələri

Fəsil 2. Müasir şəraitdə Azərbaycanca yüksək ixtisaslı kadr sahəsində yaranmış vəziyyətin tədqiqi

2.1. İxtisaslı kadr çatışmamazlığının yaranma səbəbləri

2.2. Azərbaycanca ali təhsil sistemində aparılan islahatlar

2.3. Təhsil və kadr hazırlığının maliyyələşdirilməsi xüsusiyyətləri

Fəsil 3. Yüksək ixtisaslı mütəxəssis kadrların hazırlanmasının istiqamətləri

3.1. Mütəxəssis kadr hazırlanmasının hüquqi bazası və onun təkmilləşdirilməsi yolları

3.2. Yüksək ixtisaslı kadr hazırlığının səmərəliyinin yüksəldilməsi istiqamətində dövlət tədbirləri və proqramları

Nəticə və təkliflər

Ədəbiyyat siyahısı

Rezume

Summary

Magistrant: Qafarova Nərmin Cavad qızı

Elmi rəhbər: i.e.n., dosent S.R.Bayramova

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Hər bir ölkənin iqtisadi inkişafını Ümum Daxili Məhsul (ÜDM) adlanan iqtisadi göstərici əsasında müəyyən olunması geniş yayılmışdır. Bilirik ki, ÜDM il ərzində ölkədə istehsal olunmuş son istehlak məhsullarının və xidmətlərin dəyərini özündə əks etdirən makroiqtisadi göstəricidir. Bütün dünya iqtisadiyyatında belə qəbul olunmuşdur ki, əgər hər hansı bir ölkənin ÜDM-sində artım müşahidə olunursa deməli həmin ölkənin iqtisadiyyatı uğurla inkişaf edir və nəticədə həmin ölkənin insanların rifah halı yaxşılaşır. Lakin bütün bunlar heç də göründüyü qədər sadə deyildir.

Hər şeydən əvvəl dünyada texnoloji inqilab baş verməkdədir və bu inqilab istehsalın operativ idare edilməsində insanlara olan tələbi günü gündən dəyişməkdədir. Əvvəlki modernizm dövründə istehsal sahəsini insanların əl əməyi olmadan təsəvvür etmək qeyri mümkün idi. İstər qurğuların işə salınması, istərsə də əmtəə hərəkətinin təmin olunması üçün geniş miqyasda insan əməyinə ehtiyac duyulurdu. Sənaye sahəsinin bütün mərhələlərdə mədəni, təhsilli, böyük kollektivlərdə işləmə bacarığı olan kadrlara ehtiyac var idi.

Karyera iqtisadiyyat çərçivəsində təkamül yolu ilə sadədən mürəkkəbə doğru daima inkişaf edir və istehsalat dövrü ilə əmək qabiliyyətlilik dövrü arasında bir sinxronluq müşahidə olunur.

İlk öncə əməyin mexanikləşdirilməsi, daha sonra istehsalın avtomatlaşdırılması və robotlaşdırılması sənaye sahəsindəki transformasiyaların sürətinin artmasına səbəb oldu. Bunu istehlak məhsullarının yeni istehsal metodları ilə bazara hansı keyfiyyətdə və hansı sürətdə daxil olması nümunələrindən aydın görmək olar.

2008-ci ildən bəri dünyada baş verən böhranın fəsadları hamıya məlumdur və bu böhran öz quruluşuna görə dövrü deyil daha çox struktur böhrana aid edilir. Bu struktur böhrana hazırda dünyada baş verən proseslərdən bir sıra nümunələr misal gətirmək olar;

Misal 1 (The Economic Times): “Changying Precision Technology” şirkəti Çinin Dunquan şəhərində avtomatlaşdırılmış bir fabriki açmış, hansı ki, bu fabrikdə cəmi 3 nəfər ixtisaslı mütəxəssisin nəzarəti altında əl əməyinə ehtiyacı olmayan konveyerlər işləyir. Fabrikin baş menecerinin dediyinə görə hazırda bu fabrikdə 60 nəfər işçi çalışır. Onlar ancaq nəzarət şöbəsində çalışırlar və gələcəkdə onların sayı dahada endiriləcəkdir.

Misal 2 (BBC Rusiya): Böyük Britaniyada sürücüsüz avtomobillərin istehsalı və sınaqdan keçirilməsi məsələsi ilə bağlı qanunvericilik bazasının hazırlanmasına dair program işlənilib hazırlanıb və bu programın həyata keçirilməsinə 19 milyard funt sterlinq ayrılıb.

Belə nümunələr çox göstərmək mümkündür, lakin, burada çox önəmli nəticələrdən biri də odur ki, yeni texnika və texnologiyanın inkişafı əmək bazarında əmək münasibətlərinin dəyişməsinə səbəb olur..

Bizim mövcud olduğumuz dövrdə insan kapitalı deyilən bir anlayış mövcuddur. Son bir neçə ildə dünya iqtisadiyyatının artım tempində azalma müşahidə olunur. Bu Azərbaycanı da öz təsirini göstərmişdir.

Müasir dövrdə inkişafı yalnız iqtisadi göstəricilər əsasında müəyyən etmək artıq düzgün hesab olunmur. Burada insan kapitalının dəyəri daha perspektivli bir göstərici kimi çıxış edə bilər. Sənayeni yeni texniki avadanlıqlar, materiallarla təmin edən və idarə edən insan artıq post-modern dövründəki kimi adi maddəli işçi hesab olunmur. O, maliyyə kapitalı qədər dəyəri olan bir biznes tərəfdaşdır.

Belə ixtisaslı mütəxəssislərin əmək potensialı adi maddəli işçilərin potensialına bərabər tutula bilməz. Çünki onlar istehsalda yeni əlavə dəyər yaradır və istehsal prosesinin əsasını təşkil edir.

İnsan kapitalı yaratmaq, ixtira etmək, məhsul və xidmətin yeni metodlarını müəyyən etmək qabiliyyətinə malikdir. İnsan kapitalının sosial statusunu möhkəmləndirmək üçün intellektual mülkiyyətin, müəllif hüquqlarının qorunması əsas şərtidir. Milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyini və davamlı inkişafını təmin etmək üçün təhsil və elmi tədqiqatlara ayrılan vəsaitin artırılması vacibdir.

Problemin öyrənilməsi səviyyəsi. Azərbaycanda yüksək ixtisaslı mütəxəssis kadrların hazırlanmasının milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin olunmasında birbaşa və dolaylı təsirləri ilə bağlı elmi praktiki yanaşmalar, ümumi bu sahənin nəzəri və metodoloji əsasları tarixi kökə malikdir. Yeni iqtisadi münasibətlərinin formalaşması, dünya iqtisadi sistemində baş verən dəyişikliklər bu mövzunun tədqiq edilməsi zəruriliyini yaradır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi Azərbaycanda yüksək ixtisaslı kadr hazırlığı problemlərinin xüsusiyyətlərini öyrənmək və onların həlli istiqamətində beynəlxalq təcrübəni də tətbiq etməklə ən optimal variantlardan istifadə etməkdir.

Qarşıya qoyulmuş bu məqsədləri həyata keçirtmək üçün dissertasiya işində aşağıdakı məsələlərin həlli öz əksini tapacaqdır;

- Kadr hazırlığının idarə edilməsinin nəzəri, metodoloji əsaslarının tədqiq edilməsi, ümumiləşdirilməsi və bu məsələ ilə bağlı bütün, müxtəlif nəzəri yanaşmaların sistemləşdirilməsi,
- Mütəxəssis hazırlığının tənzimlənməsi problemlərinin öyrənilməsi,
- Müəyyən iqtisadi inkişaf səviyyəsinə çatmış ölkələrdə bu məsələ ilə bağlı problemlərin həlli yollarının tədqiq edilməsi və qiymətləndirilməsi,
- Azərbaycanda əmək bazarının təhlili, təkmilləşdirilməsi imkanlarının qiymətləndirilməsi və inkişaf istiqamətlərinin əsaslandırılması.

Tədqiqatın informasiya bazasını bu sahədə fəaliyyət göstərən elmi institutların rəsmi sənədləri və hesabatları, Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin, Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun, Azərbaycan Respublikasının Dövlət məşğulluq xidmətinin, Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatları, rəsmi sənədləri və Azərbaycan Respublikasının müvafiq normativ hüquqi aktları, həmçinin digər təşkilatların məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi Azərbaycan Respublikasında əmək bazarının idarə edilməsi mexanizminin formalaşması və fəaliyyət xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsindən, kadr hazırlığı siyasətinin

prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsindən, beynəlxalq təcrübədən səmərəli istifadə problemlərinin həlli istiqamətlərinin elmi cəhətdən əsaslandırılmasından ibarətdir.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Tədqiqat işi 80 səhifə həcmindədir. İşdə 8 cədvəl, 2 şəkil, 1 sxem, 4 diaqram verilmişdir. Ədəbiyyat siyahısı 30 addan ibarətdir.

Fəsil I. Azərbaycanca yüksək ixtisaslı mütəxəssis kadrların hazırlanmasının nəzəri və metodoloji əsasları

1.1. Yüksək ixtisaslı mütəxəssis kadr hazırlanmasında peşə təhsilin zəruriliyi və təşkili

Qloballaşma və informasiya cəmiyyətinin formalaşdığı bir dövrdə hər bir ölkənin qarşısında yeni strateji tələblər və vəzifələr durur. Burada ən mühim məsələ bir neçə sahənin paralel inkişafı və XXI əsrin tələblərinə adekvat cavab verə bilməyin zəruriliyidir. Buna görə də dövlətin davamlı inkişaf konsepsiyasında strateji əhəmiyyətli sahələrə xüsusi diqqət yetirilməsi vacibdir. Burada elm və təhsil sahəsinin inkişafı xüsusi əhəmiyyət təşkil edir.

Bu baxımdan durmadan inkişaf edən dünya iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verə bilən təhsil sistemi formalaşdırmaq, bu sahədə davamlı islahatları təşkil etmək ölkənin dünya bazarında rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsi üçün əsas şərtidir.

Eyni zamanda insan kapitalının inkişafı paralel olaraq digər sahələrində inkişafına təkan verir. Dünya bazarında rəqabətə davamlı məhsul istehsal etmək və bununlada davamlı iqtisadi artıma nail olmaq bilavasitə insan kapitalı hesabına təmin olunur.

Dünya bankı bu mövzuda bir neçə müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyəsində, xüsusən də orta və yüksək inkişaf etmiş ölkələr arasında apardığı tədqiqata əsasən belə nəticəyə gəlmişdir ki, dünyada iqtisadi artımın 16%-i fiziki kapital, 20%-i təbii resurs və 64%-i isə insan kapitalı nəticəsində baş vermişdi. Qərbdə, inkişaf etmiş ölkələrdə insan kapitalına qoyulan investisiyaların gəlirlilik norması hər il biraz daha artır. İnsan kapitalının səmərəliliyinin artırılmasının əsasında isə təhsilə qoyulan investisiya durur.

Təsadüfi deyil ki, ABŞ-da təhsilə çəkilən xərc son 50 ildə təqribən 14.7 dəfə artaraq hər il orta hesabla 100 milyard dollar təşkil edir.

Yeni istehsal funksiyalarını mənimsəmək, yeni biliklərə yiyələnmək üçün isə təhsildə əsas yeri peşə təhsili tutur. Buna görə də, dünyanın bir çox ölkələrində qabaqcıl şirkətlər öz əmək haqqı fondunun əhəmiyyətli hissəsini peşə təhsilinə ayırırlar. Bu cür şirkətlər peşənin inkişafı üçün xüsusi metodlar və idarəetmə sistemləri yaradırlar ki, bütün bunlara milyard dollarla vəsait sərf edirlər.

Hər bir transmilli korporasiyalarda peşə təhsilinin təşkili, idarə edilməsi üçün karyera inkişafı şöbələri, peşə təhsili şöbələri fəaliyyət göstərir. Bunlara Bank of American Corporation, Deutsche Bank AG, State Street Corporation, General Motors və s. kimi iri şirkətləri misal göstərmək olar.

Transmilli korporasiyalar bir mənə olaraq fəaliyyəti ölkə sərhədlərini aşan və əsasən istehsal yönümlü korporasiyalardır və belə korporasiyalar yüksək ixtisaslı mütəxəssislərə malik olmaqla əlavə əmək sərfinə ehtiyac olmadan əmək məhsuldarlığını artırırlar, dünya bazarına dövrün tələbinə uyğun, rəqabətqabiliyyətli məhsullar çıxarırlar. Buna görə də “General Motors” kimi iri şirkətlər hər il peşə təhsilinə milyard dollarlarla vəsait sərf edirlər.

Peşə təhsilinin təşkili və idarə edilməsi öncə tələbatdan başlayaraq kompleks, fasiləsiz bir sistem halında davam edir. Tələbat müəyyən olunur, məqsəd müəyyən olunur, büdcə formalaşdırılır, program müəyyən olunur, daha sonra təhsil alınır və yekunda qiymətləndirilir.

Peşə təhsilinin alınmasında büdcə əsas yeri tutur. Peşə təhsilinə yönəldilən investisiyaların xarakterik cəhəti ondan ibarətdir ki, cəmiyyətin intellektual-mənəvi potensialı yenilənir və təkrar emal olunur.

İqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşma və adekvat cavab vermə bilməyin yeganə yolu isə insanların davamlı təhsilinin təmin olunmasıdır. Bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə, xüsusən Qərbi Avropa ölkələri, Yaponiya, ABŞ kimi ölkələrdə sənayə və texnologiya o qədər sürətlə inkişaf edir ki, əldə olunmuş biliklər orta hesabla 5-10 il sonra öz aktuallığını itirir, “ömür boyu təhsil”in zəruriliyi aydın nəzərə çarpır. Avropada davamlı təhsillə bağlı bir sıra

Memorandum, sərəncam və başqa rəsmi sənədlər mövcuddur. Fasiləsiz Təhsil Haqqında Avropa Memorandumu, Hamburq bəyənaməsi, Sofiya Bəyənaməsi və s. belə sənədlərdəndir. Yaponiya təhsil müəssisələrinin sayına görə dünyada qabaqcıl yeri tutur və burada milli gəlirin təqribən 12-14%-i təhsilə xərclənir.

“The Times” qazetinin hər il universitetlər arasında apardığı reyting araşdırmasında ABŞ universitetləri ön sıraları tutur. Bu tip ölkələrdə savadlılıq dərəcəsi 90%-dən yuxarı göstəriciləri təşkil edir.

Dünyada ən güclü iqtisadiyyata malik olan ölkələrdən biri olan Almaniya hal hazırki mövqeyinə çatmasında peşə təhsilinin əvəzsiz rolu olmuşdur. Burada çalışan əhəlinin 17%-i ali və ya yüksək orta ixtisas, 83%-i isə peşə təhsilinin məzunudur. Almaniya kadr hazırlığı əsasən iki yerdə aparılır; şirkətlərdə və peşə məktəblərində. Dual təhsil sistemi adlandırılan bu modeldə gənclər öz gələcək peşələrinə daha optimal surətdə hazırlaşır. Alman peşə təhsilinin bir sıra üstünlükləri vardır:

- Peşə təhsilinin ictimai, texniki və iqtisadi yeniliklərə tez bir zamanda adaptasiya ola bilməsi üçün əmək ehtiyatları bazarı və peşə təhsilinin öyrənilməsi fasiləsiz həyata keçirilir.

- Burada təhsilin insanların həyatı boyu onları izlədiyi təsdiq olunur, belə ki, burada bütün müəssisələrdə təhsil standartları eynidir və vaxtaşırı imtahanlara olan tələbat işçilərin keyfiyyətinə zəmanət verir.

- Peşə təhsilində şagirdlərin kompetensiyaları, yəni şəxslərin inkişafı, səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün vacib olan bilik, bacarıqları, dəyər keyfiyyətinin inkişaf etdirilməsi əsasən 3 istiqamətdə aparılır:

- *daxili motivasiya, kollektivdə işləmək bacarığı və qərar qəbul etmək- bu şəxsi və sosial komponentlilik adlanır;*

- *işçinin istehsal prosesinin başa düşməsi və avadanlıqları hərəkətə gətirə bilməsi-ümumi istehsalat davranışı;*

- *yaranmış problemləri aradan qaldıra bilmək üçün çıxış yolu strategiyaları hazırlamaq və ən optimal qərar verə bilmək bacarığı.*

•Almaniyada peşə təhsili alan şagirdlər bir tərəfdən məktəblərdə digər tərəfdən müəssisələrdə təhsil aldıkları üçün onlara səriştəyə yönəldilmiş hərtərəfli kompetensiyalar aşılır.

•Peşə təhsilinin çərçivələrini müəyyən etməkdə dövlət, iqtisadiyyat və sosial tərəfdaşlar birgə səy göstərir.

Almaniya peşə təhsilinin özünəməxsus xüsusi bir ənənəsi də var. Belə ki, təhsil alanlar öz təhsillərini məktəblərdə və müəssisələrdə 2-5 il davam etdirirlər və bu müddətdə öz müəssələrindən təqaüd alırlar.

Peşə təhsili üçün təlimatlar Peşə Təhsili üzrə Federal İnstitut tərəfindən hazırlanır.Bu institut (BİBB) təhsil kurikulumlarına uyğunlaşdırılmış, dual sistemə daxil olan 350 peşə üzrə təlimat hazırlayır. Təlimatlar aşağıdakılardan ibarət olur:

- Təlimin adı,
- Müddəti,
- İxtisasın profili,
- Kurrikulum,
- İmtahana olan tələb.

350 peşə üzrə hazırlanan təlimatda hər hansı bir dəyişiklik etmək üçün mütləq şəkildə müəssisələr və təhsil alanlarla məsləhətləşirlər. İstehsalatda bu təlimlər çemberlər-işəgötürənlər tərəfindən yaradılan palatalar tərəfindən həyata keçirilir.

Təlimlər necə təşkil olunur? - İlk öncə şirkət işçiyə ehtiyac olduqda bu barədə elan yerləşdirir və elanlara müraciət edənlər arasında müəyyən xüsusiyyətlərinə görə işçini seçir və bacarığından asılı olaraq ona əməkhaqqı təyin edir. Bundan sonra işçi həmin şirkət tərəfindən peşə məktəbində qeydiyyatına alınır və ona uyğun məktəb seçilir. Dərslər məktəbdə müəllim, istehsalatda isə usta tərəfindən həyata keçirilir. Həftənin müəyyən günlərində şagirdlər məktəblərdə nəzəri dərslər keçirlər. Digər günlərdə isə çemberlərdə istehsalat təlimi keçirilir. Şirkətin təcrübəli ustaları iş günlərinin yarısında öz vəzifə öhtəlikləri ilə, digər

yarısında isə şagirdlərə dərs keçməklə məşğul olurlar. Çemberləri ən yüksək texnologiyalarla təmin etmək hər bir şirkətin marağındadır.

Burada kurikulumlar Təhsil Nazirliyi tərəfindən hazırlanır və İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunur. Çemberlər də İqtisadiyyat Nazirliyinə tabe olurlar. Çemberlərin maliyyə ehtiyacları şirkətlər tərəfindən qarşılır. Təlim, monitoring və imtahanların keçirilməsinə çemberlər cavabdehdir. İmtahanların biri məktəbdə nəzəri imtahan, digəri isə istehsalatda praktiki imtahan olmaqla iki mərhələdə həyata keçirilir. İmtahan keçirilməsi üçün çemberlər şirkətlərdən əlavə vəsait tələb edə bilirlər. İmtahandan müvəffəqiyyət qazana bilməyənlər təkrar təlimlərə cəlb olunurlar.

İstehsalatda çalışan mütəxəssislər 5 ildən gec olmayaraq çemberlərdə ixtisasartırma kursları keçib imtahan verirlər. Almaniyada 54 çember fəaliyyət göstərir. Peşə məktəblərində 119 min müəllim və 750 mindən çox peşəkar usta əmək fəaliyyətləri ilə paralel həm də dərs keçmək ilə məşğul olurlar.

Ümumilikdə Almaniya Federativ Respublikasında peşə məktəblərində kadrların 77%-i şirkətlərin, 13%-i məşğulluq mərkəzlərinin, 10%-i isə dövlət sifarişi əsasında hazırlanır. Belə peşə məktəblərində təhsil alan gənclərin təqribən 2 %-i digər inkişaf etmiş ölkələrə köçərək orada fəaliyyət göstərilir.

Almaniya hökuməti peşə təhsilinin Avropa və beynəlxalq istiqamətdə inkişafına maraqlıdır. Peşə Təsili Üzrə Federal İnstitut (BİBB) inkişaf etməkdə olan ölkələrdə peşə təhsilinin inkişafı və modernləşdirilməsi istiqamətində məsləhətləşmələr aparır. Almaniya çemberlərinin məqsədi beynəlxalq əməkdaşlıq aparmaq deyildir belə ki, mövcud 54 çemberin cəmi 10u beynəlxalq əməkdaşlıq edir. Sloveniya, Türkiyə, Vyetnam və başqa ölkələrdə onların öz istəkləri ilə çemberlər yaradılıb. Bu ölkələrdə eyni zamanda peşə təhsili haqqında qanun da qüvvəyə minib. Bu çemberlərdə iştirak edib sertifikat alan insanlar öz ixtisasları üzrə dünyanın bir çox ölkəsində çalışmaq hüququna malik olurlar.

Məhz peşə təhsilinə belə diqqətin nəticəsidir ki, Almaniya dünya bazarında rəqabət gücünü hər il biraz daha artırır. Misal üçün Maşın sənayesi 1990-cı ildən bu yana öz istehsal həcmi 17%, kimya sənayesi 20%, avtomobil istehsalı 26%,

elektrotexnika sənayesi isə 11% artıraraq bazarda öz layiqli yerini tuta bilmişdir [28].

Bu istiqamətdə mühim məsələlərdən biri də peşə təhsilinin səmərəli təşkil olunmasıdır. Burada Qərb təcrübəsindən yararlanmağda fayda var. Qərb ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, peşə təhsilinin daha səmərəli olması üçün onun elmi prinsiplərlə təşkil olunması vacibdir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə peşə təhsili bir necə prinsip əsasında formalaşır;

➤ **Fasiləsizlik və çoxpilləlilik:** İnsanların əmək vərdişlərinin, bilik və bacarıqlarının daim yenilənməsi, artamsı peşə təhsili sistemində fasiləsizliyin təmin olunması ilə mümkündür. Bu prinsip insanın ömrü boyu təhsil almasını nəzərdə tutur. Daha geniş mənada baxsaq fasiləsiz və çoxpilləli peşə təhsili hər bir insanın iş seçimi hüquqlarının genişlənməsi, peşə təhsilinin insan haqları bəyannaməsində qeyd edildiyi kimi əlçatan olması deməkdir. Bu məsələyə bir neçə aspektdə baxılır:

- *sosial aspektdə vətəndaşlara təhsil verilməsi, dövlət tərəfindən təyin edilən normaların bazarın tələblərinə uyğun olaraq təmin edilməsi nəzərdə tutulur;*

- *iqtisadi aspekt peşə təhsilinin maliyyələşməsi, investisiya məsələləri, peşə təhsilindən sonra müvafiq işlə təminatı və işlədiyi müəssisədə yüksək keyfiyyətli məhsul buraxılışı məsələləri nəzərdə tutulur.*

Fasiləsiz təhsil sistemi özündə həm dövlət, həm də qeyri-dövlət təhsil müəssisələrini əhatə edir, onlar təhsilin bir hissəsinin bütövlüyünü təmin edir və qarşıya qoyulmuş məsələlər peşə təhsilinin inkişafına yönəldilir. İnsanın cinsi, irqi, sosial statusu, yaşı, əvvəllər hansı peşəyə sahib olmasından asılı olmayaraq onun hərtərəfli və harmonik inkişafına şərait yaradılması fasiləsiz təhsilin mühim əlamətlərindən biri olan bütövlüyünün göstəricisidir.

➤ **Açıqlıq.** Açıqlıq prinsipinə görə təhsilin inkişafında dövlət orqanları, ictimai təşkilatlar, ayrı-ayrı vətəndaşlar, müəssisələr yaxından iştirak edir. Onun yenilənməsi, müasir standartlara cavab verməsi üçün əlindən gələni edirlər.

Peşə təhsilində açıqlıq vətəndaşın,heç bir xarici təzyiq olmadan peşə seçimindəki azadlığıdır. O, yiyələnmək istədiyi ixtisası harada, hansı formada öyrənmək istədiyini özü seçir.

Peşə təhsilinin açıq fəaliyyət göstərməsi onun şəxsiyyətlə,sosial mühit ilə,əmək bazarı ilə ,xarici təhsil sistemləri ilə ,bu sahədəki mütəxəssislər ilə,elmi texniki və texnoloji yeniliklər ilə,əməyin müxtəlif formaları ilə qarşılıqlı təsirdə olması xüsusi əhmiyyət kəsb edir.Açıq təhsil texnika və texnologiyadakı yenilikləri,elmi yenilikləri tez mənimsəyərək onu təhsilin məzmununa daxil etməli, cəmiyyətdəki dəyişikliklərə adekvat cavab verə bilməlidir.

Açıqlılıq prinsipinin zəruri soial-iqtisadi şərtləri bunlardır:

- təhsilin səviyyəsinə və həcminə olan tələblərin dəyişilməsi;
- əmək və peşəyə dair yeni konsepsiya;
- məşğulluğun yeni nümunələri;
- əmək müqavilələrinin qısamüddətliyi.

➤ **Şəxsiyyətyönümlülük.** Bu, ilk növbədə şəxsin daxili təcrübəsi,subyektivliyi ilə işləmək bacarığıdır. Bu, həm də istiqamətləndirilmiş təhsil deməkdir.Bu humanist postulatdan törəyən bir yanaşmadır ki,bu yanaşmada hər bir insan unikal və istedadlıdır və o, ən ideal şəkildə özünəməxsusu tapır. Burada onun güclü tərəfləri aşkara çıxarılaraq inkişaf etdirilir, zəif tərəfləri isə aradan qaldırılmağa çalışılır. Peşə təhsili şəxsin intellektual, iradi, əxlaqi və başqa şəxsi keyfiyyətləri əsas götürülərək şəxsəyönəlik, istiqamətləndirilmiş aparılır.

Şəxsəyönəlik təhsilin dərk edilməsi, layihələndirilməsi və icra olunması üçün bir sıra şərtlər müəyyən olunmuşdur. Belə ki, şəxsə yönəlik təhsil onun inkişafını təmin etməli, onun maraqlarını, qabiliyyətini üzə çıxarmasına imkan yaratmalıdır. Burada təkəcə baza biliklərin əldə edilməsi deyil, ümumi intellektin formalaşması istiqamətində işlər görülür.

Ümumi götürsək, peşə təhsilində şəxsiyyətyönümlü sistemin layihələndirilməsi və icrası aşağıdakı məsələləri özündə birləşdirir:

- Təhsil prosesinin əsas subyekti kimi insanları nəzərə almaq,
- Əsas məqsəd kimi şagirdlərin fərdi qabiliyyətinin inkişafını təmin etmək,

- Şagirdin subyektiv təcrübəsindən istifadə edərək məqsədyönlü inkişafını təmin etmək üçün sistemləşdirilmiş təhsilin forma, metod və vasitələrini müəyyən etmək,

- Təhsil prosesində iştirak edənlərin – müəllim, şagird, valideyn, işəgötürən və s. təhlili, işlənməsi və qaydaya salınmasını təmin etmək.

➤ **İnteqrativlik.** İnteqrasiya dedikdə, təkcə fənnlərin tədris elementlərinin bir birinə sintez edilməsi deyil, hər şeydən əvvəl biliklərin inteqrasiyası nəzərdə tutulur. Burada əsas məsələ şagirdin beynində müxtəlif biliklərin yeni tədris mətnində formal olaraq birləşdirilməsi deyil, şagirdin şüurunda müəyyən mənə kəsb edən anlayışların formalaşmasına gətirib çıxaran müxtəlif mətnlərin birləşdirilməsidir. Beləliklə, tədrisdə məzmun yox, biliklərin ardıcıl inteqrasiyası əsas şərtidir.

Hazırda müəssisələrdə sahibkarlar texnoloji sferanın istənilən bölməsindən baş çıxara bilən ixtisaslı, çevik fəhlələrin işə cəlb olunmasında maraqlıdırlar. Bu da istehsalat sahəsində peşələrin inteqrasiyasını zəruri edir.

Məhz buna görə, inkişaf etmiş ölkələrdə peşə təhsilində inteqrasiya dedikdə elm, istehsalat və təhsilin inteqrasiyası ön plana çıxır.

Peşələrin inteqrasiyası geniş profilli fəhlə əməyinin əsas məzmunu yeni mexanizm və avadanlıqların tətbiqi ilə şərtlənən istehsal vasitələrinin ümumiliyini əks etdirir və yeni istehsal faliyyətinə çıxış yaradır.

Peşələrin inteqrasiya prosesində bir neçə obyektiv şərtlər mövcuddur:

-işçinin əmək fəaliyyəti sahəsi genişlənilir, əməyin məzmunu dəyişilir. Yeni çevik və müxtəlif variantlı əməliyyatlar yerinə yetirilir.

-istehsalatın texniki və texnoloji səviyyəsi artır və yerinə yetirilən işlər mürəkkəbləşir.

-kadr hazırlığının əmək bazarlarının tələblərinə uyğunlaşdırılması.

-kadr hazırlığında çəkilən xərclərin minimallaşdırılması və onların hazırlığında ixtisas səviyyəsinin profilinin genişləndirilməsi.

-şəxsiyyətin əmək qabiliyyətini inkişaf etdirərək məhsuldarlığının artırılması.

-yeni və daha səmərəli peşə-ixtisas strukturunun yaradılması.

-mövcud əmək ehtiyatlarından daha səmərəli istifadə edilməsi və kadr çatışmamazlığının aradan qaldırılması.

Peşə ictimai istehsalatda öz əhmiyyəti, profili, genişliyi, ixtisas səviyyəsi ilə xarakterizə olunur. İstehsalatın özündə baş verən inteqrasiya prosesləri elmi-texniki tərəqqinin təsiri altında formalaşan geniş peşə profillərinin yaranmasına səbəb olur.

1.2. Əmək bazarının öyrənilməsi və proqnozlaşdırılması

Bazar iqtisadiyyatının formalaşması əmək bazarına da təsirsiz ötüşməyib. Əmək bazarında baş verən dəyişikliklər işçilərə olan tələbdə də özünü göstərmiş, belə ki, işçi qüvvəsinə, ixtisas səviyyəsinə olan tələblər bir qədər artıb.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkar ən az məsrəflərlə yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal edərək həm bazarda özünə mövqe tutmaq, həm də maksimum mənfəətə nail olmaq istəyir. Məhsul istehsalında dövlətin təşkilatı və tənzimləyici funksiyaları mövcuddur. İşçi qüvvəsindən səmərəli istifadə olunması, onun yerləşdirilməsi isə əmək bazarının üzərinə düşür.

Əmək bazarının cəmiyyətin həyatında müstəsna rolu var. O, iqtisadi fəal əhəlinin məşğulluğunun təmin olunmasını təmin edir və işçiyə layiqli əmək haqqının verilməsi üçün şərait yaradır.

Həm işəgötürənin, həm də iş axtaranın lazımi məlumatlarda əldə edərək öz fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirilməsində əmək bazarı məlumat bazası kimi çıxış edir.

Əmək bazarının öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi üçün orada tədqiqatlar aparılması vacibdir. Tədqiqatların köməyi ilə əmək bazarında ehtiyac duyulan peşələr, mütəxəssislər proqnozlaşdırıla bilər. Əmək bazarının tədqiqi və təlimin keyfiyyətini artırmaq üçün aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirmək lazımdır:

- Əmək bazarının tədqiqi zamanı daha çox peşə üzrə olan tələbat proqnozunu müəyyən edilməsinə diqqət edilir. Tədris müəssisələri daima öz istehlakçısının axtarışında olur. Məzunlar haqqında mənfi və müsbət rəylər daim nəzərə alınır.

- Təlim programının işlənməsi, tədris planının hazırlanması və layihələşdirilməsi. Burada əsas məsələ müəllim və ustaların seçilməsi üçün lazım olan meyarların işlənməsi, təlim üçün lazım olan ədəbiyyat və digər zəruri vəsaitlərin təmin olunması,münasib şəraitin yaradılmasıdır.

- Tədris prosesinə hazırlıq. Proqramların tərtib olunması.Müasir təlim üsullarını həyata keçirməyə imkan verən didaktik materialların işlənməsi və səriştəli müəllim,ustaların olması.

- Təlim prosesi. Burada əsas məsələ mövcud dərs materiallarını müəllimlərin şagirdlərə hansı üsul və vasitələrlə aparmağıdır.

- Maddi-texniki bazanın təminatı. Buraya kompyuter proqramlarından istifadə, müasir təlim vasitələri, avadanlıqlarla təminat və s. daxildir.

- Biliklərə nəzarət və qiymətləndirmə. Şagirdlərin əldə etdikləri biliklərə nəzarət etmək və onların qiymətləndirilməsi mühim məsələdir.

- Məzunların işlə təminatı. Peşə məktəbini bitirən məzunların neçə faizinin işlə təmin olunması həmin peşə məktəbinin nüfuzunun göstəricisidir.

Yuxarıda qeyd olan məsələlərə diqqət yetirərək, hər birini nəzərdən keçirmək lazımdır.

Əmək bazarında tədqiqat metodları kimi yanaşmanın müsbət və əsas cəhətlərindən biri sahibkarın bu prosesdə yaxından iştirak etməsidir. Belə ki, o, bazarda mövcud və gələcək ehtiyacları daha yaxşı bilir. Bir sıra mənfi cəhətləri də var. Məsələn bu tədqiqatın aparılması uzun zaman ala bilər və işəgötürənin tamamilə bacarığından və həvəsindən asılı olur. Bəzi hallarda işəgötürənlər, xüsusən də kiçik sahibkarlıq müəssisəsinin nümayəndələri peşələrə lazım olan bacarıqlar barədə az məlumatlı olurlar. Ona görə də onların sorğuda lazım olan cavabları almaq uzun vaxt tələb edir. Prosesi daha çevik və səmərəli hala gətirmək üçün çox vaxt sorğu anketlərinin hazırlanmasında bütün elementlərdən istifadə olunur, bilik və bacarıqların hazır siyahısı tərtib olunaraq onlara təqdim olunur.

Müasir iqtisadi sistemində Azərbaycan iş adamlarının peşə üzrə bilik və bacarıqlarından başqa, şəxsi və funksional bacarıqlarına getdikcə daha çox diqqət yetirir.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) Avropa Təlim Fondu ilə birgə bu sahədə kiçik bir təcrübə aparmışdı. Onlar işəgötürənlərə şəxsi və funksional bacarıqların siyahısını təqdim etmiş və nəticədə bu bacarıqların işəgötürənlər üçün nə dərəcədə vacib olduğunu araşdırmağa çalışmışlar. Lakin nəticələrdən belə qənaətə gəlmişlər ki, bu sorğunun nəticəsindən istifadə etmək göründüyü qədər də asan məsələ deyil. Çünki bəzi sahibkarlar belə düşünür ki, funksional bacarıqların işin görülməsinə heç bir aidiyyəti yoxdur, yəni qaynaqçı elə qaynaqçıdır. Digər bir qrup sahibkarlar isə tam əksinə, bütün bacarıqların əmək fəaliyyətində vacib olduğunu iddia edir. Cavablar arasında fərqliliyi aradan qaldırmaq üçün ən optimal variant isə şəxsin sahib olduğu bacarıqları onun peşəsinə uyğunlaşdırmaqdır.

Sorğu və müsahibələrdə Beynəlxalq Əmək təşkilatı tərəfindən hazırlanmış, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT), Avropa İqtisadi Əməkdaşlıq Komitəsi (AİƏK) və bir sıra MDB ölkələrində istifadə edilən beynəlxalq sistem olan “Peşələrin Beynəlxalq Standart Təsnifatı – İSCO”-dan istifadə edilməsi məsləhət görülür.

Peşə təsnifatı ölkə daxilində bütün işləri icra edilən vəzifə öhdəliklərinə görə qruplara bölünməsinə şərait yaradır. Bu adətən iki komponentdən ibarət olur:

1. İşlərin təsnifatı kiçik qruplara aid edilir və bu kiçik qruplar birləşərək daha geniş qrupları formalaşdırması üzrə təlimatları özündə əks etdirir. Bu özündə peşə adları, kodları, işin icrasında həyata keçirilən vəzifə və öhdəlikləri əhatə edir.

2. Təsvir komponenti, bu əsasən hər qrupa aid işlərə məxsus olan digər aspektəri, bilik və bacarıqları özündə birləşdirir. Bunlar peşə lüğətinə daxil olan məsələləri, məhsul istehsalı, göstərilən xidmət, daxil edilən və ləğv olunan ixtisaslar, işə daxil olmaya qoyulan məhdudiyyətlər və s. aiddir.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı tərəfindən yaradılmış Peşələrin Beynəlxalq Standart Təsnifatı (İSCO) əsas beynəlxalq təsnifat sənədlərindən biridir və əsasən 3 məqsədə nail olmaq üçün yaradılmışdır:

❖ Ölkələrdəki statistika mütəxəssislərini peşələr üzrə milli statistikanın formalaşması və beynəlxalq səviyyədə müqaisə edilə bilməsi üçün lazımı vəsaitlərlə təmin edilməsi və beynəlxalq kommunikasiyanı dəstəkləmək.

❖ Peşələr üzrə beynəlxalq informasiyanı səmərəli hazırlanmasını təşkil etmək. Bu informasiyalar tədqiqatlarda, qərarvermələrdə və spesifik fəaliyyətlər zamanı lazım olur.

❖ Milli peşə təsnifatının hazırlanması və yeniləşməsində ölkələr üçün model rolunu oynayır.

İSCO-8 təsnifatında peşələr iyerarxik sistem üzrə təsvir olunmuşdur. Burada ən aşağı səviyyə iş bölməsidir. İşlər vəzifə öhdəliklərinin oxşarlıq dərəcəsinə görə müəyyən peşələrdə birləşir. Məsələn üçün aşağıdakı işlər: xəbər programı aparıcısı, radio verliş aparıcısı, KİV-də müsahibə aparıcı, TV şou aparıcısı və s. bu kimi işlər İSCO-08-də 3472 nömrəli peşə qrupunu yaratmışlar. Bu işlərin hər birində yerinə yetirilən öhdəlik və ya fərqli nəticələr tələb edilsə də, bu işləri yerinə yetirmək üçün lazım olan tələblər eyni olduğu üçün onlar statistik məqsədlər üçün vahid peşədə qruplaşdırılmışdır.

Əmək bazarında geniş tədqiqatlara başlamamışdan qabaq tövsiyyə olunur ki, az sayda kiçik sahibkarlar, işə götürənlərlə sorğu aparılsın. Bu tədqiqatın daha səmərəli təşkil olunmasında köməklik göstərəcək, anketlərin nə dərəcədə məqsədəuyğun tərtib olunması, hansı dəyişikliklərin edilməsinə ehtiyac duyulması və başqa suallara cavab tapmaq mümkün olacaqdır. Bu sınağın hansı sahibkarlarla keçirilməsi sualına isə işçi qruplarına müraciət edərək cavab tapmaq daha məqsədə uyğundur.

Tədqiqatın əsas hissəsini işəgötürənlərin nümayəndələri ilə keçirilən müsahibələr təşkil edir. Müsahibənin effektivlik dərəcəsi, alınan cavabların yararlılığı müsahibəni keçirən şəxsin hazırlıq dərəcəsi ilə asılı olur. Müsahibəni sorğu komandasında sorğu anketini hazırlayan nümayəndənin keçirməyi daha məqsədəuyğun sayılır. Çünki onlar anketdəki sualların əsasında duran fikirlər barədə tam məlumatlı olurlar.

Müsahibə aparıcı şəxsləri hazırlayarkən adətən aşağıdakılar nəzərə alınır:

- Onun sorğu anketindəki suallar barədə tam məlumatlı olması
- Müsahibə aparmaq üçün bütün vasitələrinin olması

- Müəssisənin təmsilçisi olaraq bacarıqları.

Müəssisə sorğunun və ilk peşə-ixtisas təhsili müəssisəsinin məqsədləri barədə qısa məlumat verməklə başlayır. Bunun üçün əvvəlcədən qısa məlumatlar hazırlanır və orada aşağıdakı məlumatlar daxil olur:

- Sorğunun əhatə dairəsi, iqtisadi sahələr
- Sorğuda iştirak edən maraqlı tərəflər
- Sorğu barədə qısa məlumat və məqsədi.

Əmək bazarında sorğunun nəticələri işəgötürən müəssisəsinin səmərəliliyi, məhsuldarlığı, rəqabət qabiliyyətliliyini artırmağa kömək edir. Bu səbəbdən işəgötürənlərə bu sorğunun nə dərəcədə əhəmiyyətli olmasını izah etmək lazımdır.

Müəssisəni necə sistemə keçirməyin yolları müəssisə aparıcılara təlim vasitəsi ilə öyrədilir. Burada o, tərtib olunan suallar barədə kifayət qədər məlumatlı olmalıdır ki, verilən cavablarda rəsmi parametrlərdən kənara çıxma bilsin.

Bəzi hallarda müəssisə keçirilməsi üçün müəssisə daxilində bu işi görməyə bacarıqlı işçilər olmur. Bu zaman televiziya, radio, yerli qəzetlər və s. kimi qurumlar müəssisənin köməyinə gəlir.

Son illər əmək bazarının inkişafı və işçi qüvvəsindən səmərəli istifadə edilməsi istiqamətində bir sıra sosial-iqtisadi islahatlar aparılmışdır. Əhəlinin məşğulluğunu təmin etmək məqsədi ilə yeni iş yerləri açılmış, xüsusilə qeyri-neft sektorunun inkişafına daha çox diqqət ayrılmışdır. Bu sahədə aparılan islahatlar sayəsində dinamik inkişafa nail olunmuşdur.

Cədvəl 1.

Əmək bazarının əsas sosial-iqtisadi göstəriciləri

	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016
Əhəlinin orta illik sayı – min nəfər	8500,3	9054,3	9295,8	9416,8	9535,1	9649,3	9757,8
İqtisadi fəal əhəlinin sayı - min nəfər ¹⁾	4380,1	4587,4	4688,4	4757,8	4840,7	4915,3	5012,7
İqtisadiyyatda məşğul olanların sayı - min nəfər	4062,3	4329,1	4445,3	4521,2	4602,9	4671,6	4759,9
o cümlədən mülkiyyət formaları üzrə:							
dövlət	1229,8	1142,7	1157,7	1169,4	1178,2	1176,1	1171,4
qeyri-dövlət	2832,5	3186,4	3287,6	3351,8	3424,7	3495,5	3588,5

İşsizlər, min nəfər ²⁾	317,8	258,3	243,1	236,6	237,8	243,7	252,8
Məşğulluq xidmətləri orqanlarında rəsmi işsiz statusu alan şəxslər, nəfər	56343	38966	36791	36206	28690	28877	32972
onlardan işsizliyə görə müavinət alanlar	2087	87	934	636	1613	1543	1857
İqtisadiyyatda məşğul olan qadınların sayı - min nəfər	1957,6	2101,7	2153,5	2183,7	2226,8	2263,4	2294,2
İqtisadiyyatda muzzdla işləyənlərin sayı – min nəfər	1297,1	1382,9	1480,7	1514,0	1519,7	1502,5	1514,3
Muzzdla çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı - manat	123,6	331,5	398,4	425,1	444,5	466,9	499,8
Kadrların peşə hazırlığı - nəfər	5254	4792	7745	6849	6914	7453	4815
İxtisaslarını artırmış rəhbər işçi və mütəxəssislərin sayı - nəfər	10022	22326	17694	17234	15450	13045	14429

Qeyd: 1) 2005-2016-cı illərdə Beynəlxalq Əmək Təşkilatının metodologiyasına əsasən bütün işsizlər nəzərə alınmaqla hesablanmışdır.

2) Beynəlxalq Əmək Təşkilatının metodologiyasına əsasən (rəsmi işsiz statusu alan şəxslər də daxildir).

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 2017

Ölkəmizdə iqtisadi fəal əhalinin sayı 2005-ci ildən 2016-cı ilədək 632,6 min nəfər artaraq 5,0127 milyon nəfər olmuşdur. Bunların da 47,599 min nəfəri iqtisadiyyatda məşğul olanlar, 252,8 min nəfəri isə işsiz əhalidir.

Əmək bazarında sosial fəallığın təminatında məşğulluğun rolu böyükdür. Məşğulluğun sosial əhəmiyyəti çox olsa da, eyni zamanda o, dövlət və insanlar üçün həmdə iqtisadi hadisədir. Məşğulluq göstəricilərinin aşağı olduğu ölkələrdə insanların sosial fəaliyyəti, yaşayışı pisləşir, eyni zamanda iqtisadi göstəricilər də aşağı düşür, ölkənin inkişaf imkanları azalır. Bütün bu mənfi nəticələrlə üzləşməmək üçün hər bir dövlət ölkəsində məşğulluğun təmin olunmasında və yeni iş yerlərinin açılmasında əllərindən gələni edirlər.

Son illər Azərbaycanda həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri məşğulluğun təmin olunması, əmək bazarının inkişaf etdirilməsi, işçi qüvvəsindən səmərəli istifadə edilməsi yönündədir. Əhalinin məşğulluğunu təmin etmək məqsədi ilə ölkədə bir sıra iqtisadi islahatlar aparılmış, xüsusən də qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün müvafiq tədbirlər görülmüşdür.

Aparılan iqtisadi siyasət nəticəsində özəl sektorların inkişaf etməsi ilə orada işləyənlərin sayındada əhəmiyyətli artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 2005-ci ildə dövlət sektorunda çalışanların sayı ümumi məşğul əhalinin 30,3%-ni əhatə edirdisə, 2016-cı ildə bu rəqəm 24.6%-ə enmiş, qeyri-dövlət sektorunda isə bu dövürdə 1,3 dəfə artım müşahidə olunmuşdur.

2017-ci ilin yanvar ayına Məşğulluq xidməti tərəfindən rəsmi işsiz statusu verilənlərin sayı 33 min nəfər olmuşdur. İşsizlər arasında qadınların xüsusi çəkisi hər il cüzi miqdarda olsa da, azalır. 2005-ci ildə bu rəqəm 51,6%, 2016-cı ildə isə 38,1% olmuşdur.

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyindən verilən məlumata görə, 2016-cı ildə Dövlət Məşğulluq xidmətinə müraciət edənlərin sayı 204283 nəfər olmuşdur ki, onların da 3352 nəfər peşə hazırlıq kurslarına, 1147 nəfər müəyyən əməkhaqqı qarşılığında ictimai işlərə, 56631 nəfər isə münasib işlə təmin olunmuşdur.

Tələbə və məzunların əmək bazarına inteqrasiya etməsi, işlə təmin olunması üçün Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Lənkəran şəhərlərində “Karyerada ilk addım” şüarı altında 10 ali təhsil müəssisəsində əmək yarmarkaları təşkil olunmuşdur. Bu tədbirlərdə təqribən 370 ali təhsil müəssisəsində 1838 vakant iş yeri təklif olunmuş və müraciət edən 215 nəfərdən 74-ü işlə təmin olunmuş, bir neçəsinin isə şəxsi məlumatları müəssisələr tərəfindən götürülmüşdür.

2016-cı ildə məşğulluq sahəsində dövlət orqanları ilə də birgə tədbirlər həyata keçirilib. Dövlət şirkətləri tərəfindən Məşğulluq xidməti orqanlarına 18 mindən çox vakant yerlərin siyahısı təqdim olunub. Məşğulluqda iş axtaran kimi qeydiyyatda olan şəxslər göndəriş ilə işlə təmin olunublar. Bundan başqa təqribən 15.6 minə yaxın işaxtaran regionlarda icra hakimiyyət orqanları ilə müqavilə bağlayaraq orada təmir-tikinti, abadlıq işlərinə cəlb olunublar. Görülən tədbirlərin nəticəsində 2016-cı ildə bağlanan əmək müqavilələrinin sayı xitam verilən müqavilələrin sayından çox olub və beləliklə işçi qüvvəsinin hərəkətində müsbət saldo yaranıb. Lakin bağlanmış əmək müqavilələrinin qısamüddətli olması qısa zamanda müsbət saldonun mənfi saldoyla əvəz olunmasına gətirib çıxarıb. Buna

görə də 2016-cı ildə dekabr ayında Prezidentin müvafiq tapşırığı ilə məşğulluq sahəsində dövlət şirkətləri ilə birgə fəaliyyət nöbəti ildə də davam etdirilməsi təmin olunub.

Azərbaycan prezidenti tərəfindən ölkənin mövcud iqtisadi prioritetlərinə əsaslanaraq səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi istiqamətində dövlət məşğulluq siyasətinin formalaşdırılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Konsepsiyasının layihəsinin hazırlanması barədə müvafiq tapşırıqlar verilib. Bu tapşırığın icrası üçün Əmmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi nazirliyində “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2017-2030) layihəsinin hazırlanması məqsədi ilə aidiyyatı dövlət orqanlarının Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyasının, Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyasının və qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələrindən ibarət İşçi qrupu yaradılıb və demək olar ki, “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2016-2030-cu illər)” layihəsi artıq hazırdır. Yeni sənədin qəbulu ölkədə məşğulluq vəziyyətinin bir qədər də yaxşılaşmasına köməklik göstərəcəkdir [25] .

1.3. Kadr hazırlığına beynəlxalq təcrübənin tətbiq olunmasının müsbət nəticələri

Müasir dövrdə mütəxəsis hazırlığındakı mövcud boşluqları doldurmaq üçün bu sahədə uğur əldə etmiş ölkələrin siyasətini dərinlən araşdırmaq və iqtisadiyyatımıza tətbiq etmək ən optimal çıxış yoludur. Bu istiqamətdə Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilən modul təhsil proqramları – kurikulumlar hazırlanır. Bu təhsil proqramlarının tərtib işinə istehsalat, xidmət və digər müvafiq müəssisələrin yüksək ixtisaslı mütəxəssisləri, mühəndis-texnoloqları, texnoloji-funksional prosesləri mükəmməl bilən və eyni zamanda pedoqoji vərdişlərə sahib olan peşə ixtisas təhsili müəssisələrinin mühəndis-pedoqoji işçiləri cəlb olunurlar.

Bir sıra Avropa ölkələrinin, o cümlədən Böyük Britaniya, Almaniya və s. təcrübəsinə görə, ilk peşə-ixtisas təhsil müəssisələrinin və bu işdə maraqlı olan

müəssisələrin qarşılıqlı əməkdaşlığı olmasa, bu təhsil sahəsində keyfiyyətli tədris prosesi qurmaq mümkün deyil.

Kompetensiyalara əsaslanan təhsil Proqramlarının – kurikulumların hazırlanma metodikasını dərk etmək üçün bir sıra ölkələrin, o cümlədən İngiltərə, Almaniya, Şotlandiya, Rusiya Federasiyası, Belarusiya və s. təcrübəsi öyrənilmişdir. Son on ildə Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinin Beynəlxalq Əmək Təşkilatı, UNESCO, Avropa İttifaqının, Almaniya Texniki Əməkdaşlıq cəmiyyəti, Avropa Təhsil Fondu, World Vision təşkilatı və s. beynəlxalq təşkilatlarla birgə modul təhsil proqramının hazırlanması və tətbiqi məsələləri təhlil edilmişdir və bu təhlilin nəticəsində ilk peşə-ixtisas təhsili üzrə kompetensiyaya əsaslanan Təhsil Proqramının yekun modeli təqdim olunmuş və hazırlanmasında funksional ardıcılıq tərtib olunmuşdur.

Təhsil proqramının əsası funksional xəritənin tərtibindən başlayır. Funksional xəritə funksional analizin nəticəsində hazırlanır. Burada hər bir peşəyə qoyulan tələblər detallarına qədər araşdırılır. Bunun üçün əmək bazarının genişmiqyaslı təhlili mütləqdir. Funksiyalar müəyyən edildikdən sonra real işə başlayarkən içsindən əmək fəaliyyətində tələb olunacaq kompetensiyalar funksional xəritədə öz əksini tapır.

Kompetensiyalara əsaslanan Təhsil Proqramının əsasını işçidən tələb olunan funksiyalar təşkil edir. İşəgötürənin tələblərini qabaqcadan biləndə təhsil müəssisələri bunları öz tədris materiallarına daxil edir. Odur ki, sifarişçinin tələblərini təhlil edilməli, ümumiləşdirilməli və sonda bunun əsasında tədris materialları tərtib olunmalıdır. Gələcəkdə fasiləsiz təhsilin də əhəmiyyətinin artmasına səbəb olacaqdır. Ömür boyu və fasiləsiz təhsilə bütün ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da ehtiyac duyulur. Kifayət qədər bilik və bacarığı olan insanlar əmək fəaliyyətlərini davam etdirərək yeni əlavə bilik və bacarıqlarda əldə edə bilirlər. Bunun üstün cəhəti təhsilə öz təhsilini və işini uzlaşdırır və aldığı təhsilin gələcəkdə onun işində nəkimi əhəmiyyəti olacağını anlayır.

Kompetensiyalara əsaslanan təhsil sisteminin əhəmiyyətli tərəflərindən biri də onun çevikliyidir. Bu çeviklik özünü bir sıra situasiyalarda göstərir;

- Əməyin təşkilində və ya texniki-texnoloji proseslərdə hər hansı bir dəyişikliklər olarsa, rəqabətə davam gətirə bilmək şərti ilə mövcud modulu operativ olaraq dəyişərək yenisi ilə əvəz edilməsinə kömək edir.

- Hər bir təhsilə alan fərdi tədris imkanı yaradır. Hər bir şəxsin bilik bacarıqları, əvvəlki iş yerində əldə etdiyi əmək vərdisləri nəzərə alınaraq ona uyğun tədris planı təşkil olunur.

- Bir neçə tədris proqramlarında eyni bir moduldan istifadə etmək mümkün olur.

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinin təşkilatçılığı ilə beynəlxalq və yerli təşkilatlarla bu istiqamətdə bir sıra layihələr həyata keçirilmişdir. Bu layihələrin əsas məzmununa Azərbaycan Respublikasında texniki-peşə təhsilinin inkişafı istiqamətində Dövlət Strategiyasının həyata keçirilməsi üçün Tədbirlər Planında göstərilmiş yeni texniki peşə təhsilinin məzmununun təkmilləşdirilməsi istiqamətində yeni, dövlət və beynəlxalq standartlara uyğun tədris planının hazırlanması, bu sahədə dünyada mövcud olan təhsil texnologiyalarının dərinlən öyrənilməsi və tətbiqi, regional səviyyədə və yeni yaranacaq istehsal, xidmət müəssisələrinin tələblərinə cavab verə biləcək mütəxəssis hazırlığının plan və programının işlənilib hazırlanması, icrası daxildir.

Azərbaycan Respublikası, Heydər Əliyev fondunun YUNESKO ilə birgə peşə təhsilinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı layihənin həyata keçirilməsinə dair 18 / 06 / 2007-ci il tarixli sənəd bağlanmışdır. Sənədə əsasən layihə çərçivəsində iki yeni "Mehmanxana inzibatçılığı" və "Kompyuter üzrə operator" ixtisasları üzrə kurikulumlar yaradılmışdır. Layihə çərçivəsində Bakıda 11 və 12 saylı peşə-ixtisas təhsili müəssisələrində xidmət sahələri üzrə, 7 və 17 saylı peşə liseylərində isə İKT sahəsi üzrə resurs mərkəzləri yaradılmışdır. Yerli və beynəlxalq mütəxəssislərin birgə fəaliyyəti nəticəsində hazırlanan kurikulumlar UNESKO-nun Moskva ofisi tərəfindən qiymətləndirilib. Eyni zamanda onlar tərəfindən "Müəllim üçün vəsait", "Şagird üçün vəsait", "Qiymətləndirmə vəsaiti" hazırlanaraq təhsil müəssisələrinə paylanmışdır.

Bu istiqamətdə mühim layihələrdən biri də Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinin Avropa komissiyası ilə birlikdə həyata keçirdiyi "Peşə təhsili və təlimi sahəsində islahatların strategiyası və Azərbaycanın seçilmiş rayonda pilot icrası (AzVET)" layihəsidir. Bu layihə çərçivəsində İsmayılı rayon İcra Hakimiyyəti və yerli sahibkarlar (işəgötürənlər) kompetensiyalara əsaslanan təhsil proqramlarının tərtib olunmasında yaxından iştirak etmişlər.

Bu proqramda tədris olunacaq biliklər gələcəkdə işəgötürəni tam təmin edəcəyi gözləntiləri proqramın iqtisadi dəyərini artırmışdı. Aparılan sorğular nəticəsində məlum olmuşdur ki, sahibkarlarda öz işçi heyəti formalaşdırmaq, onlara ən səmərəli yollarla peşə təlimi vermək, eləcə də mövcud biliklərini, əmək verdişlərini daha da artıraraq müasir tələblərə uyğunlaşdırmaqda maraqlıdırlar.

AzVET layihəsi ilk öncə pilot layihə kimi İsmayılı Peşə Tədris mərkəzində həyata keçirilmişdir. Tədris mərkəzi yataqxana və yeməxana ilə təmin olunmuşdur. Burada tədris almaq üçün lazımı bütün avadanlıqlarla təhciz olunmuşdur. İlk olaraq barmen, aşpaz və ofisiant ixtisası üzrə gənc müəllimlər tədris mərkəzinə cəlb olunmuşdur. Yerli və beynəlxalq müəllimlər birgə təlimlər təşkil edirlər. Burada əsas məqsəd kurrikulum üsuluna əsaslanan və bütün dünyada tanınan yeni bir peşə hazırlığını təqdim etməkdir. Bu modelin yaradılması və icrası zamanı Avropa, Böyük Britaniyada istifadə olunan modellər tətbiq olunmuş və yerli xüsusiyyətlərə uyğunlaşdırılmışdır.

Layihədə tərtib olunmuş təhsil kurrikulumları özündə aşağıdakı məsələləri birləşdirir.

İlk peşə ixtisas təhsili müəssisələri üçün tam orta təhsil bazasında olan qrupların tədris planına "Xarici dil", "Azərbaycan qanunvericiliyinin əsasları", "Fiziki tərbiyə", tam orta təhsil almayanların bazasında olan qruplarda isə bunlardan əlavə olaraq "Gənclərin çağırışa qədərki hazırlığı" tədris olunur. Bundan əlavə olaraq, əsasən bacarıqlar üzrə modullar, məcburi peşə modulları, istehsalat təcrübəsi modulu, seçmə modullar, kənar qiymətləndirmə kimi modullar tərtib olunur.

Ölkəmizdə kadr hazırlanması işinin təkmilləşdirilməsi üçün “Tvinning” layihəsi həyata keçirilir. Bu layihənin həyata keçirilməsi üçün Almaniya və Azərbaycandan ibarət işçi qüvvəsi yaradılmış, pilot təhsil müəssisələri seçilərək həmin müəssisələrdə nəzərdə tutulan işləri reallaşdırmaq üçün bir çox işlər həyata keçirilmişdir. Burada tədrisi nəzərdə tutulan “Bitkiçilik”, “Heyvandarlıq”, “Kənd təsərrüfatı nəqliyyatı və elektrik avadanlığına xidmət” ixtisasları üçün təhsil proqramları hazırlanmasında iştirak edəcək işçi qrupu ilə bir neçə dəfə seminar-treyninglər təşkil olunmuşdur. Almaniya əmək bazarının yaxından tədqiqi, təhsilin vəziyyəti ilə yaxından tanış olmaq üçün oraya təlim səfəri təşkil edilmişdir.

World Vision şirkəti ilə həyata keçirilən layihə çərçivəsində “Təmirçi çilingər”, “Elektrik qaz qaynaqçısı” ixtisasları üzrə yeni təhsil proqramları işlənilib hazırlanmışdır. Bakıdakı 16 nömrəli və 14 nömrəli peşə liseyləri bu layihədə pilot məktəblər kimi seçilmişdir. Bu peşə məktəblərinin maddi-texniki bazası möhkəmləndirilməsi, pedaqoji heyətin hazırlanması üçün tədbirlər həyata keçirilmişdir. İşçi qrupunun Almaniya təlim səfəri təşkil olunmuşdur. Bütün bu işlərin nəticəsində artıq bu ixtisaslar üzrə təhsili bitirmiş 30-a yaxın məzun müxtəlif yerlərdə işlə təmin olunmuşlar.

Metropoliten sahəsinə ixtisaslı kadrların hazırlanması, bu sahədə çalışan əməkdaşların ixtisasının artırılması üçün 2010-cu ildən başlayaraq Dövlət Dəmir Yolu liseyində sifariş əsasında kadr hazırlığına başlanılması üçün Bakı Metropoliteni ilə razılaşma əldə edilmiş, tədris proqramları hazırlanmış, təlimlər təşkil olunmuşdur.

Almaniya ilə birgə əməkdaşlığın növbəti nümunələrindən biri də Təhsil Nazirliyi ilə KNAUF şirkəti arasında bağlanmış sənəddir. Bu əməkdaşlıq nəticəsində ilkin olaraq 3 peşə təhsili müəssisəsində tikinti sahəsi üzrə kadrların hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur. 4 nömrəli Bakı peşə liseyində Resurs Mərkəzi yaradılmış “ağac emalı” ixtisası üzrə kadr hazırlığına başlanmışdır.

İlk peşə ixtisas təhsili müəssisələrinin fəaliyyətini təkmilləşdirmək və əmək bazarına tələblərə cavab verən mütəxəssis hazırlamaq üçün Təhsil Nazirliyi “Azal”, “Büllur”, “Azərbaycan Sənaye Bankı”, “Azərenerji” ASC, “Kür” kimi

şirkətlərlə əlaqə yaradaraq onları bu istiqamətdə görülən tədbirlərdə yaxından iştirak etmələri üçün imkanlar yaradır.

Türkiyənin Təhsil Nazirliyi ilə yaradılmış əməkdaşlıq sayəsində peşə təhsil müəssisələrinin pedoqoji heyəti və mütəxəssis ustaları arasından 10 nəfər Türkiyədə ixtisasartırma kurslarında iştirak etmiş və orada tədris müəssisələrində təhsil proqramları ilə yaxından tanış olmuş, təlim texnologiyalarından istifadə etmək vərdişlərinə yiyələnməyə nail olmuşlar.

Yaponiya ilə əldə edilmiş razılaşmaya əsasən Texniki Peşə Təhsili üzrə 13 və 18 nömrəli Bakı peşə liseyi və Təhsil Problemləri İnstitutunun nümayəndələri Yaponiyada keçiriləcək “Gənc liderlər” təlimində iştirak etmişlər.

Dünyada ilk dəfə Respublikamızda həyata keçirilən “Yaşıl Texnologiyalar üzrə kadr hazırlığı” layihəsində əsas məqsəd müəllim və şagirdlərin yaşıl texnologiyalarla yaxından tanış olması, onun imkanları barədə məlumat əldə etmək, ətraf mühitə ziya vurmadan istehsalın inkişaf etdirilməsini təşkil etməyin yollarını öyrənməkdir.

Fəsil 2. Müasir şəraitdə Azərbaycanda yüksək ixtisaslı kadr sahəsində yaranmış vəziyyətin tədqiqi

2.1. İxtisaslı kadr çatışmamazlığının yaranma səbəbləri

Bazar iqtisadiyyatının formalaşması Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında insan amilinin aparıcı rol oynamağa başlaması işçi qüvvəsinin təkrar emalını, kadr hazırlığının aktuallığını xeyli artırmışdır.

Müasir dövrün əsas tələbləri elmi-texniki tərəqqinin (ETT) nailiyyətlərinə uyğun kadr və mütəxəssis hazırlığının ardıcıl surətdə inkişafına nail olmaqdır. Burada əsas məsələ iş qüvvəsinin kəmiyyəti yox, keyfiyyətidir.

ETT-nin nailiyyətlərinin istehsala tətbiqi ağır əl əməyinin aradan qalxması , əmək şəraitinin yaxşılaşması və həmçinin zehni əməklə fizikli əmək arasında fərqliliyin artmasına gətirib çıxartmışdır.

Kadr hazırlığının dövlət tərəfindən planlı qaydada həyata keçirilməsi bazar münasibətlərinin formalaşması ilə bərabər aradan qalxmağa başlamışdır, və bu öz yerini əmək bazarında tələb və təklifin nəzərə alınmasına vermişdir. Bu da öz növbəsində işçi qüvvəsinə olan tələbin ön plana çıxmasına səbəb olmuşdur. İşçi qüvvəsinin intellektual səviyyəsi, ETT-nin nailiyyətləri ilə tanışlığı, rəqabət qabiliyyətliliyi onun əsas keyfiyyət göstəriciləridir.

Daha öncə də qeyd edildiyi kimi peşə təhsili iqtisadi inkişafın əsas təkanverici qüvvələrindən biridir. Ölkələrin inkişaf səviyyəsinə görə peşə təhsilinin aktuallığında dəyişilir. Belə ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu məsələ daha aktualdır. Misal üçün Avropa ölkələrində peşə təhsili dedikdə əməkdaşların müəyyən ildən bir ixtisaslarını artırmaq və ETT-nin nailiyyətlərinə

uyğunlaşdırmaqdisa,Azərbaycan kimi inkişafda olan ölkələrdə uzun illər boyu planlı iqtisadiyyat şəraitində əldə olunmuş peşə vərdişlərini dəyişərək zamanın tələbinə uyğunlaşdırmaq lazım gəlir. Sovet dövründə bir dəfə əldə olunmuş ixtisas ilə ömrünün axırına qədər işləmək mümkün idisə hal hazırda bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu qeyri mümkündür və nəzərə alsaq ki, Azərbaycanda əhalinin 50-60%-i sovet dövründə təhsil almış şəxslərdir onda mövzunun nə dərəcə aktual olduğunu yəqin etmək çətin deyildir.

Bu sahənin inkişaf etdirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 3 iyul 2007-ci il tarixində 2282 nömrəli Sərəncam ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının texniki peşə təhsilinin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” (2007-2012) nin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu proqramın əsas məqsədi sosial cəhətdən səmərəli peşə təhsili sisteminin formalaşdırılması, dövlət və özəl sektorlarda kadrlara yaranan tələbatın ödənilməsi, həmçinin əhalinin peşə təhsili almaq imkanlarının genişləndirilməsidir. Dövlət proqramının qəbul olunmasından sonra peşə təhsili sahəsində ciddi dəyişikliklər baş verdi. Belə ki, müxtəlif bölgələrdə ümumilikdə 20 dən çox təhsil müəssisəsi əsaslı təmir olundu, həttdə bəzi rayonlarda yeni peşə məktəbləri tikilərək istifadəyə verildi. Müəllim hazırlığı yeni,təkmirləşdirilmiş modellərlə həyata keçirilməyə başlandı.

Qarşıda duran əsas məsələlərdən biri də peşə məktəblərinin maddi-texniki bazasını gücləndirmək idi. 2005-ci ildən etibarən bu sahəyə ayrılan maliyyə vəsaitlərinin həcmi artaraq 7 milyon manata, 2007-ci ildə 16,4 milyon manata, 2012-ci ildə isə 30,6 milyon manata çatdı. Bu illər ərzində beynəlxalq təşkilatların maliyyə yardımını ümumilikdə 4 milyon avro dəyərində bir neçə layihə həyata keçirildi. Bu layihələrin əsas hissəsini tədris səfərlərinin təşkili, dərslərin hazırlanması, məsləhət xidmətlərinin yaradılması, peşə məktəblərinin maddi texniki bazasının möhkəmləndirilməsi və başqa işlər tutur.

Bütün bunlar peşə təhsilini inkişaf elətdirməsinə baxmayaraq bu sahədə hələ də ciddi problemlər qalmaqdadır. Bu problemlərin əsasında gənclərin peşə təhsilinə maraqlarının az olmağndadır. Elə buna görə də bu günki gündə gənclərin böyük əksəriyyəti ali təhsil alıb müəyyən ixtisaslara yiyələnməsinə baxmayaraq

kütəvi işsizlik ilə qarşı-qarşıya qalırlar. Aparılan tədqiqatlara görə işsizliyin səbəbi təkcə iş yerlərinin az olması ilə deyil eyni zamanda təhsili başa vurmuş tələbələrin əldə etdikləri bilik və bacarıqları müasir dövrdə bazarın tələblərinə uyğun olmamasıdır.

Bu bir reallıqdır ki, bazarda fəaliyyət göstərən özəl və hətta dövlət sektorları bazarın prinsiplərinə bələd olan ixtisaslı mütəxəssis axtarıdadırlar. Digər tərəfdən isə ölkədə kütləvi işsizlər ordusu mövcuddur. Bu səbəbdən ölkədə işsiz və iş axtaranların məşğulluğunu təmin etmək üçün onların əmək bazarının tələblərinə cavab verən peşə təhsili almaları zəruri bir haldır. Digər tərəfdən, hər il ölkədə təqribən 130 minə yaxın şagird orta məktəbi bitirir. Onların təqribən 67-68 min ali, orta ixtisas və ya müxtəlif peşə məktəblərində təhsillərini davam etdirir. Qalan 62-63 min şagird isə heç bir təsil ala bilmədən əmək bazarında özünə yer tapmağa çalışır.

Bütün bunlar peşə təhsili sahəsində olan problemlərin tez bir zamanda həllini tələb edir. Bu problemlərin həlli bir neçə istiqamətdə aparılmalıdır.

Təhsil Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən dövlət peşə təhsili müəssisələrində 154 ixtisas üzrə 24 minə yaxın şagird təhsil alır. Peşə təhsili müəssisələrində təhsil, əsasən dövlət hesabına və qismən ödənişli əsaslarla həyata keçirilir. Bu məktəb və kolleclərin qeydiyyatdan keçmiş və 150-dən artıq müxtəlif fənn və ixtisas üzrə təhsil alan 23,800-dən artıq tələbəsi var (cədvəl 2).

Cədvəl 2

Peşə təhsili və orada təhsil alanların illər üzrə dinamikası

	2006	2011	2013	2014	2015	2016
İlk peşə-ixtisas təhsil müəssisələrinin sayı	107	109	108	112	113	113
Onlarda təhsil alanların sayı, nəfər	22189	27330	30664	29234	25414	24482
Qəbul olunanların sayı, nəfər	12935	15743	18394	16066	13225	15354

Hazırlanmış ixtisaslı kadrların sayı, nəfər	11095	13011	15246	16708	15239	15222
Müəllimlərin sayı (əsas heyət), nəfər	1906	1969	1794	1804	1684	1673

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 2017

Hazırda Nazirlər Kabinetinin müvafiq sərəncamı ilə Sumqayıtda iki peşə təhsil məktəbi birləşdirilərək 10 nömrəli peşə litseyi yaradılıb. 11 nömrəli Bakı peşə liseyi isə Azərbaycan Turizm İnstitutunun nəzdinə verilib. Bu məktəblərdə təhsil alanların sayı azaldığından müəssisələr ixtisaslı fəhlə tapmaqda çətinlik çəkirlər. Müəssisələr artıq professional idarəetməyə yönəlirlər. Bunun üçün isə baza olaraq professional kadrların olması vacibdir. Ali təhsil sadəcə nəzəri baxımdan burada təməl rol oynaya bilər. Praktikada isə bu biliklər çox zaman əksik qalır. Təhsil ocaqlarında tədris edilən proqramlarda biznes sferasının tələb etdiyi praktikaya dayanan tədrisin mövcud olmaması ali təhsili yetərsiz edir. Bu əksiklikləri aradan qaldırmaq üçün müəssisələr biznes təlimləri təşkil edir. Təbii ki bu sahədə də ciddi problemlər mövcuddur. Şirkətlərdə İnsan resursları şöbəsi, karyera planlaması mərkəzləri, personal və performans qiymətləndirilməsi məsələləri düzgün aparılmadığından işçilərin təlimə olan tələbatı düzgün müəyyən olunmur və çox vaxt sadəcə təlim keçirmək xətrinə təlim keçirilir.

Tədqiqat aparılan “Azərsun” şirkətinin kadrlar şöbəsiindən bildirilib ki, onlar kadrları çox çətinliklə tapırlar. Müsahibəyə gələnələr arasında işinin peşəkəri olan çox az adam olur. Hazırda konkret müəyyən peşələrlə bağlı mütəxəssisə ehtiyacları var və bu barədə əmək birjalarına, məşğulluğa müraciət etsələrdə özlərinə uyğun mütəxəssis tapa bilməyiblər. Hətta müsahibəyə gələnələr arasında peşə məktəbini bitirib lakin həmin peşədən anlayışı olmayan insanlar belə var. Ona görə də belə müəssisələrdə yeni işçi çox zaman sınaq müddətinə götürülür, peşəkəri ustalar yanında işi öyrənməyə çalışır və buna nail olduqları təqdirdə işə qəbul olunurlar.

Hazırda peşə təhsil müəssisələrində əsasən elektrik qatarının maşinist köməkçisi, neft və qaz çıxarma operatoru, texnoloji qurğular operatoru, elektrik montyoru, teplovoz maşinist köməkçisi, təmirçi çilingər, qaynaqçı, elektrik

avadanlıqlarının təmiri montyoru, tibb, elektron aparatlarının təmiri üzrə elektromexanik, xarrat, dülgər, elektrik maşınların təmiri üzrə elektrik çilingəri, elektrik qaz qaynaqçısı, kompüter opratoru, poliqrafiya üzrə dizayner, cildçi, mühasib-operator, radio-televiziya aparatlarının təmiri üzrə mexanik və başqa ixtisaslar tədris olunur.

Bu ixtisaslar üzrə müasir tələbə cavab verən kadr hazırlamaq üçün isə peşə məktəblərinin vəziyyəti ürəkəçən deyil. Bu vəziyyət, maddi-texniki bazanın zəif olması, ixtisaslı müəllimlərin çatışmamazlığı və başqa problemlərdən qaynaqlanır.

Dövlət programı çərçivəsində peşə ixtisas müəssisələrinin maddi-texniki bazası nisbətən gücləndirilmiş, 40-a yaxın dərsliklər nəşr olunaraq pulsuz istifadəyə verilmişdir.

Eyni zamanda Avropa İttifaqı tədris programları və müəllim hazırlıqlarının həyata keçirilməsi üçün idarəetmə modelinin hazırlanmasına 2 milyon avrodan çox vəsait ayırmışdır.

Lakin bu tədbirlər problemin həllində yetərli olmamışdır. Nəzərə alsaq ki, 136 peşə üzrə tədris aparılır və cəmi 40 adda dərslik nəşr olunub görülən tədbirlərin nə dərəcədə kiçik miqyaslı olduğu aydın nəzərə çarpır. Hətta təhsil nazirliyindən bildirilir ki belə dərsliklərin yazılması üçün mütəxəssis çatışmamazlığı mövcuddur və eyni zamanda maddi çatışmamazlıqlar da öz təsirini göstərir.

Ümumilikdə maddi-texniki, tədris bazasının müasir standartlara cavab verməməsi, tədris üçün ayrılan avadanlıqların, maşın və mexanizmlərin demək olar ki istifadəyə yararsız olması, pedoqoji işçilərin əmək haqqının aşağı olması və digər problemlər səbəbindən Azərbaycan da texniki-peşə sahəsi ürəkəçən deyildir.

Peşə məktəbləri Avropa İttifaqı ölkələrində iqtisadiyyatın özəyi sayılır. Bu səbəbdəndə hökumət və müəssisələr peşə məktəblərinin inkişafı üçün lazım olan bütün tədbirləri görürlər və hər il gənclərin 25%-i müəssisələr və ya dövlət orqanları tərəfindən peşə məktəblərində təhsil almağa göndərilirlər. Lakin Azərbaycanda bu göstərici 10%-dən aşağıdır ki, onlarında əksəriyyəti məktəbdə təhsillərinin davam elətdirə bilməyən və ya müxtəlif səbəblərdən attestad ala bilməyənlər məcburi şəkildə peşə məktəblərinə yönəlir.

Azərbaycanda özəl şirkətlər kadrların peşə məktəbinə yönəlməsində, peşə məktəblərinin inkişaf etdirilməsində birmənalı olaraq maraqlı deyillər. Bunun üçün heç bir vəsait sərf etmərlər hətda şirkətlərdə təcrübə keçmək üçün şərait belə yaradılmır. Bunun başlıca səbəbi Azərbaycanın dünya bazarına sənayə məhsulları ilə deyil daha çox təbii resurslar ilə çıxmasıdır. Keyfiyyətli, ixtisaslı kadrlara tələbat olduqca azdır. Bir çox hallarda şirkət yüksək əməkhaqqı müqabilində peşəkar işçilər işə götürmək əvəzinə, daha az əmək haqqı ilə sadə əmək verdişləri

Yaş qrupları	İqtisadi fəal əhali, cəmi	o cümlədən: təhsil üzrə					
		ali təhsil	orta ixtisas təhsili	ilk peşə-ixtisas təhsili	tam orta təhsil	ümumi orta təhsil	ibtidai təhsil
Cəmi	5012,7	816,8	539,4	271,3	3008,9	331,8	44,5
15-19	101,7	-	5,5	2,7	77,3	16,0	0,2
20-24	502,3	82,8	55,8	22,7	288,9	51,2	0,9
25-29	741,3	180,1	86,4	25,8	392,9	55,5	0,6
30-34	719,8	94,7	58,1	34,9	500,8	27,4	3,9
35-39	609,5	88,2	39,8	40,2	415,5	22,5	3,3
40-44	584,5	67,9	55,1	33,5	397,0	28,5	2,5

olan işçilər ilə kifayətlənir. Belə olan halda təhsil müəssisəsi də kadr hazırlığında rəqabətə girməyə həvəsli olmur. Avropa ölkələrində isə bunun tam tərsi müşahidə olunur. Onlar istehsalatda çalışan şəxslərin peşəkarlığı ilə yaxından maraqlanırlar. Bir çox hallarda peşə məktəblərinə vəsait ödəyilər və potensialı olan, gələcəkdə əməkdaşlıq etmək istədikləri şagirdlərə təqaüd ödəyirlər.

Cədvəl 3

İqtisadi fəal əhəlinin təhsil səviyyəsi və yaş qrupları üzrə bölgüsü (2017-ci ildə, min nəfər)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

Yaxın illərə qədər məşğulluqda qeydiyyatda olan təqribən 40 minə yaxın vətəndaşdan təqribən 13%-i peşə məktəblərinə göndərilib və müəyyən diplomun sahibi olublar. Lakin bu diplomlar işə düzəlməyə zəmanət vermədiyindən yeniyetmələr bu məktəblərə az meyl göstərir. Rəsmi statistik məlumatlardan da görmək olar ki, hər 5 peşə məktəbini bitirənlərdən 1-i ixtisası üzrə iş tapa bilər.

Bu statistik göstəricilərdəndə görüldüyü kimi, peşə təhsili məzunlarının iş tapma göstəriciləri, ali və orta ixtisas məzunlarına nisbətən daha aşağıdır. Halbuki

peşə məktəbinin yaxşı ixtisaslı məzunları əmək bazarında daha tez öz yerini tutmalıdır.

Azərbaycanda peşə təhsilinin düzgün təşkil olunmamasının səbəblərindən biri də bu sahədə statistik məlumatların düzgün və tam dolğun aparılmamasıdır. Misal üçün, texniki peşə məktəblərində təhsilin keyfiyyətini, mənimsənilmə dərəcəsini, məzunların hər il iş tapma dinamikalarının necə dəyişdiyini göstərən statistik bir hesabat ola bilərdi.

Peşə məktəbi məzunlarının iş tapa bilmə səviyyəsini öyrənmək üçün “Azərsun”, “BP” kimi nəhəng şirkətlərdə aparılan sorğuların nəticələrinə görə, texniki şöbədə çalışan işçilərdən 15-19%i peşə məktəblərinin məzunudur. Eyni zamanda elan olunmuş vakant yerlərə müraciət edənlər arasında da peşə məktəbini bitirənlər çox azlıq təşkil edir. Onların da əksəriyyəti bitirdikləri ixtisası az mənimsəmiş olurlar.

Bütün bu problemlərin həllində Təhsil Nazirliyinin Müasir Azərbaycan Peşəkarları Layihəsinin işə başlaması müsbət bir addımdır. Bu layihə çərçivəsində 5 pilot layihənin reallaşdırılması, ilk dəfə məzunlara beynəlxalq ixtisas dərəcəsinin verilməsi və ilk dəfə bu sahədə çalışan müəllimlərin attestasiyadan keçməsi planlaşdırılır.

Bu sahədə atılan müsbət addımlardan biri də, Peşə Seçiminə Dəstək sisteminin yaradılmasıdır. Bu portal (www.psds.edu.az) vasitəsi ilə gənclərin peşə təhsilinə marağının artmasına, öz maraq dairələrinə uyğun peşə təhsilinə istiqamətlənməsinə, məzunlarla işçi axtaran müəssisələr arasında əlaqə yaranmasına köməklik göstərəcəyi gözlənilir. Bu portal həmçinin şərait yaradır ki, şagirdlər və valideyinlər peşə məktəblərinə getmədən bu məktəblər haqqında ətraflı məlumat ala bilsinlər. Bu portalı bir neçə bölməni özündə birləşdirir. “Özünü tanı” bölməsində istifadəçi 170-ə yaxın suala cavab verməklə öz bacarıqları, maraq dairələri haqqında daha ətraflı biliyə sahib olurlar. Daha sonra “Peşə ixtisası” bölməsində peşələr ilə yaxından tanış olaraq özlərinə ən uyğun olanını seçir və həmin ixtisasın hansı tədris mərkəzlərində keçirildiyini öyrənirlər.

Həmin peşə məktəbləri barədə ətraflı məlumat əldə etdikdən sonra “Şagird qəbulu” şöbəindən ərizə ilə müraciət edirlər.

“CV yüklə” və “CV siyahısı” bölmələri iş axtaranlar ilə işəgötürənlər arasında əlaqəni asanlaşdırmaq üçün istifadə olunur.

Bu sahənin inkişaf etdirilməsi üçün atılan müsbət addımlardan Təhsil Nazirliyinin yerli və xarici dövlət, qeyri-dövlət orqanları ilə apardığı əməkdaşlığı misal göstərmək olar. Bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlərə, Heydər Əliyev Fondu, Təhsil Nazirliyi və YUNESKO-nun birgə həyata keçirdiyi “Azərbaycanda peşə təhsilinin təkmilləşdirilməsi” layihəsi, Avropa komissiyası və Britaniya Şurasının texniki dəstəyi ilə “Azərbaycanda Peşə Təhsilinin və Təliminin strategiyası və seçilmiş regionlarda sınaq tətbiqi” layihəsini, Koreyanın “DEU İnterneyşnl” şirkəti ilə birgə elektrik, informasiya tenologiyaları, avtomatlaşdırma, elektronika, mexanika, avtomobil təmiri ixtisasları üzrə kadr hazırlığına başlanılması, ”Qabaqcıl Texnologiyalar üzrə Peşə Tədris Mərkəzi”nin tikintisi və başqa planlaşdırılan layihələr və görülmə işləri misal göstərmək olar.

Həyata keçirilən bu proseslər peşə məktəbinə olan marağın artmasını göstərir. Ancaq bu işlərlə paralel, mövcud qanunvericilik çərçivəsində peşə təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, rəqabətə davam gətirə biləcək vəziyyətə çatdırılması işlərinə də təkan verilməlidir. Bu məqsədlə peşə məktəblərinin kommersiya fəaliyyəti göstərərək əlavə qazanc əldə etmələri Avropa ölkələrində sınaq olmuş bir addımdır. Hətta bəzi inkişaf etmiş Avropa ölkələrində peşə məktəbləri istehsal prosesinə cəlb olunur və onlar əlavə qazanc əldə etməklə yanaşı burada demək olar ki bir çox peşə məktəblərinin öz brendi də var. Azərbaycanda da belə təcrübəni tətbiq edərək, öz maliyyə problemlərinin əhmiyyətli hissəsini həll etmiş olarlar.

Peşə məktəbləri Qərb iqtisadiyyatının əsas gücü sayılır. Buna görə də Qərb iqtisadiyyatı bu sahənin inkişaf etdirilməsi üçün bütün vasitələrə əl atır. Avropa peşə məktəblərinin daha bir özünəməxsus xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, bu məktəblərdə təhsil alan şagirdlər gələcəkdə öz ixtisaslarına uyğun biznes qurmaq vərdişləri də aşılır. Burada peşə təhsil lisey və məktəblərində təhsil alanlar öz

ixtisaslarını təkcə gələcəkdə iş tapmaq üçün deyil həm də öz işini qura bilmək üçün seçirlər. Bunun üçün onlara ixtisas dərslərindən əlavə biznes dərsləri də keçirilir.

Bu sahədə görülmüş əsas işlərdən biri də Təhsil Nazirliyinin hazırladığı “Peşə Təhsili haqqında” qanun layihəsinin qəbul olunması və həyata keçirilməsidir. Ölkədəki peşə təhsilin inkişafdan geri qalmasının səbəblərindən biri də bu sahədəki qanunvericiliyin mükəmməl olmamasıdır. Qanunun qəbulu bir tərəfdən bazarın tələblərinə uyğun peşə ixtisaslarının yaradılmasına şərait yaradacaq, digər tərəfdən bu məktəblərin maddi-texniki bazasını gücləndirəcək, ən yeni texnologiyalarla təmin olunmasına şərait yaradacaq.

Hər bir ölkənin yüksək inkişaf etmiş sənaye ölkəsinə çevrilməsi üçün peşə təhsilinin inkişafı və ixtisaslı mütəxəssis hazırlığı əsas şərtidir. İnsan kapitalının rentabelliyi ona çəkilən xərclərin dəyəri ilə ölçülür. Bura təkcə peşə təhsilinə çəkilən xərcləri aid etmək düzgün deyildir. İnkişaf Etmiş Ölkələrdə işçilərin ixtisas səviyyələrinin yüksəldilməsi bilavasitə insana yönəldilmiş investisiyaların həcmindən asılı olur.

Amerika və Hudznovk İnstitutunun apardığı araşdırmalarda görünür ki, inkişaf etmiş ölkələrdə elmi işçilər və savadlı mühəndislər arasında işsizlik faizi 4-5% dir.

Aparılan ümumi araşdırmalara göstərir ki yaxın 10-15 il ərzində əmək bazarında işçilərə olan tələbatın yarısından çoxunu ali təhsilli mütəxəssislər deyil, orta peşə məktəbinin təhsili ilə yetişən ixtisaslı mütəxəssislər tutacaq.

Bu baxımdan Azərbaycanda bu sahədə təxirə salınmaz tədbirlərin keçirilməsi zəruridir.

2.2. Azərbaycanda ali təhsil sistemində aparılan islahatlar

Getdikcə qloballaşan iqtisadiyyatda iqtisadi rəqabət qabiliyyətini qorumaq və artırmaq üçün ali təhsil amili cəmiyyəti daha geniş mənada maraqlandıırmağa başlayır. Bu bir həqiqətdir ki, ali təhsilə XXI əsrdə daha çox önəm verilməyə başlamışdır. Ali təhsil ölkənin sosial - mədəni, iqtisadi həyatında həlledici rol oynayır.

Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsi ilə planlı iqtisadiyyatdan əmək bazarına keçid, demokratik cəmiyyətin qurulması ali təhsil sisteminin bu sosial-iqtisadi şəraitə uyğunlaşdırılmasını zəruri edirdi. Bununla yanaşı, müasir dövr ETT-nin inkişaf etməsi ilə əldə olunan texnoloji nailiyyətlər də ali təhsilin müvafiq sahədə modernləşdirilməsini və müasir tələblərə cavab verməsini tələb edirdi.

Təhsil sahəsində islahatı vacib edən amillərdən biri də seçim azadlığı şəraitində təhsil və mədəniyyətdə totalitar rejimin qalıqlarını məhv etməklə şəxsiyyətin və ictimaiyyətin müntəzəm inkişafına nail olmaq idi.

Nəhayətdə dünya təhsil sisteminə inteqrasiya ehtiyacı da ali təhsil sistemində islahatlar aparılmasını stimullaşdıran səbəb oldu.

İlk başlarda maddi texniki bazanın kifayət qədər olmaması, yaradılmış təhsil programlarında iştirak etmək üçün bərabər imkanların yaradılmaması və başqa çətinliklər ucbatından nəzərdə tutulmuş islahatları həyata keçirtmək, ali təhsildə tam keyfiyyəti təmin etmək, mövcud strukturları dəyişmək üçün müəyyən problemlər yaranırdı.

Təhsil sistemimizdə ilk islahat 1992-ci il dekabr ayında qüvvəyə minmiş “Təhsil Haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu oldu. Bir çox çatışmamazlıqlarına baxmayaraq bu qanun təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsası hesab olunurdu. Bu qanunun qəbulu ali təhsil müəssisələrində köhnə maddi-texniki bazanın, hüquqi-normativ bazanın təkmilləşməsinə və bundan sonrakı dövrlərdə daha da inkişaf etməsinə şərait yaratdı.

Birinci mərhələdə qarşıya aşağıdakı məsələlər qoyulmuşdur:

- Çoxpilləli ali təhsili təmin etmək məqsədi ilə təhsil proqramlarının diversifikasiyası;
- Ali təhsildə fundamental hissənin ömür boyu təhsil üçün əvəzilməz amil kimi genişləndirilməsi;
- Hər bir hazırlıq səviyyəsi və ixtisaslar üzrə müvafiq tədris proqramları tərtib etməklə təhsilin keyfiyyətinin artırılması;

- Təhsil müəssisələrində mühim qərarların qəbul edilməsində müəllim və tələbələrin daha fəal və əməli iştirakı üçün akademik sərbəstliyin genişləndirilməsi.

O dövrdə atılan mühim addımlardan biri də təhsil sistemində özəl sektorların fəaliyyətə başlaması oldu. Beləliklə Xəzər və Qərb universitetləri bu sahədə ilk addım oldu. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən özəl təhsil müəssisələrinin fəaliyyətini qanuniləşdirmək və ona nəzarət etmək məqsədi ilə Təhsil Nazirliyinin nəzdində Dövlət Ali Ekspert Komissiyası (DAEK-1993cü il) yaradıldı. 1994-cü ildən sonra isə Nazirlər Kabineti nəzdində yenidən təşkil olundu.DAEK-in rəyi əsasında ali təhsilin hüquqi normativ bazası yaradıldı, 15-ə yaxın özəl ali və orta ixtisas təhsili müəssisələri dövlət qeydiyyatına alındı və qanuni fəaliyyət göstərməyə başlandı.

Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanda ali təhsilli polis və aviasiya işçilərinə tələbat artmışdır. Bunu nəzərə alaraq 1992-ci ildə Azərbaycan Polis Akademiyası, Milli Aviasiya Mərkəzi (daha sonralar Milli Aviasiya Akademiyası adlandırılmağa başlandı) yaradıldı.Regionlardada bərabər inkişafı təmin etmək məqsədi ilə Bakı Dövlət Universitetinin Lənkəran filialı nəzdində Lənkəran dövlət universiteti, Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası Mingəçevir filialı nəzdində Mingəçevir Energetika Universiteti yaradıldı.

Ali təhsil müəssisələrinə tələbə qəbulunda şəffaflığı təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyası yaradıldı və tələbə qəbulu test üsuli ilə aparılmağa başlandı.Ali təhsil ikipilləli (bakalavr və magistr) sistemə keçirildi. Bakalavr hazırlığının məzmununa qoyulan minimum dövlət tələblərinin strukturu hazırlandı.BU strukturlara uyğun olaraq müvafiq təhsil proqramları təşkil olundu və artıq 1997/98-ci illərdən həmin proqramların tətbiqinə başlanıldı.1997-ci ildə ilk bakalvrlar artıq məzun olmağa başladı və beləliklə magistratura pilləsinə qəbul üçün hazırlıq işləri aparıldı.Bu istiqamətdə ilk olaraq hüquqi baza yaradıldı,magistr təhsil proqramlarının siyahısı hazırlanaraq təsdiq olundu.Bunun əsasında da magistr hazırlığını təmin edən fənn proqramları, dərslilər,metodik vasitələr tərtib olundu.

Görülmüş bütün islahatlar təhsil sahəsində atılan ilk addımlardan idi və təbii ki bu işlərin həyata keçirilməsində müəyyən pərakəndəlik, səriştəsizlik, qeyri-ciddi yanaşma halları baş verirdi. Bu neqativliklər 1998-ci ildən etibarən get gedə aradan qalxmağa başladı. Belə ki, 1999-cu ildə ölkə Prezidentinin müvafiq sərəncamı ilə yaradılmış komisiya tərəfindən “Azərbaycan Respublikasının Təhsil sahəsində İslahat Proqramı” işlənib hazırlandı və həyata keçirilməyə başlandı.

Burada aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməyə başlandı:

- Təhsilin məzmununun modernləşdirilməsi məqsədi ilə təhsil sahəsinə dövlət standartlarını tətbiq etmək,

- Təhsilin keyfiyyətinə nəzarəti təmin etmək,

- Təlim prosesində tələbələrin fəal iştirakını təmin etmək məqsədi ilə yeni təhsil texnologiyaları tətbiq etmək,

- Bütün bu işlərin həyata keçirilməsi üçün yeni maliyyələşmə mexanizmi hazırlamaq,

- Təhsilçilərə və tədrisedənlərə dövlət tərəfindən sosial himayənin artırılması.

İslahat proqramının icrasını çətinləşdirən ən böyük çətinlik maliyyə çətinliyi idi. Lakin buna baxmayaraq, artıq 2000-ci ilin əvvəlində müsbət nəticələr əldə olunmağa başlandı. 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti “Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərman imzaladı. Bu fərmanla Azərbaycan Milli Konservatoriyası, Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu, Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası kimi bir sıra təhsil ocaqları yaradıldı, bir neçə ali təhsil müəssisələrinə özünüidarəetmə hüququ verildi, mütəxəssis hazırlığında keyfiyyəti aşağı olan bir neçə ali məktəblərin filialları öz fəaliyyətini dayandırdı.

Proqram çərçivəsində mütəxəssis hazırlığı aparılan ixtisasların nomenklaturasını səmərələşdirmək məqsədi ilə bütövlükdə ali təhsilin təşkilatı- strukturu yeniləndi, təhsilin məzmunu modernləşdirildi.

Mütəxəssis hazırlığında əsas diqqət bu mütəxəssisləri hazırlamaq üçün müəllimlərin yetişdirilməsinə verildi. Bunun üçün pedoqoji təhsil sahəsində

islahatlara başlandı. Nazirliyin nümayəndələrindən ibarət işçi qrupu tərəfindən “Müəllim peşəsinin profesioqramı” işlənib hazırlandı. Müəllim hazırlığı bakalavriat və magistratura olmaqla iki pilləli şəkildə həyata keçirilməyə başladı.

Burada əsas diqqət pedaqogika, psixologiya və metodika fənnlərinə verildi. Lakin müəllim hazırlığındakı bütün bu tədbirlər daha çox kosmetik xarakter daşıyırdı. Belə ki, bu sahə ilə bağlı elmi cəhətdən əsaslandırılmış bir sənəd yox idi. Bunun qarşısını almaq üçün Dünya Bankı tərəfindən verilmiş kreditlər sayəsində “Fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığının konsepsiya və strategiyası” hazırlandı və icrası üçün nazirliyin nəzdində “Fasiləsiz Pedaqoji təhsil üzrə Koordinasiya Şurası” yaradıldı. Təhsil Nazirliyinin 19 avqust 2009-cu il tarixli 1008 nömrəli əmri ilə “Təhsilin əsasları” fənni Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində, Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunda, Gəncə Dövlət Universitetində və filiallarında bakalavr səviyyəsində tədris olunmağa başlandı. İlk əvvəl pilot layihə kimi nəzərdə tutulmuş, nəticələr müsbət olduğu halda bu kurikulumun digər ali təhsil müəssisələrinə də tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur.

Ötən illər ərzində təhsil sistemində qeyri-dövlət müəssisələrinin sayı sürətlə artdı. Bir sıra özəl ali təhsil müəssisələrinin açılması ilə yanaşı, dövlət ali təhsil müəssisələrində də ödənişli əsaslarla təhsil genişləndirildi.

Qloballaşma şəraitində Avropanın vahid təhsil sistemindən təcrid olmamaq, eyni zamanda Avropa təhsil sistemində daha rahat inteqrasiya edə bilmək üçün Azərbaycan 2005-ci ildən könüllü olaraq Bolonya sistemində keçidi qəbul etdi. Bolonya sistemində qoşulmaq bir çox müsbət nəticələr əldə etməyi nəzərdə tuturdu. İlk öncə Azərbaycan öz milli ənənələrini qoruyub saxlayaraq Avropanın təhsil sistemində inteqrasiya olunurdu. Ali təhsilin keyfiyyətində, rəqabət qabiliyyətliliyində yüksəliş, Azərbaycanlı tələbələrin Avropa universitetlərində təhsil alma şanslarının artacağı gözlənilirdi. Bolonya bəyannaməsini imzalamaqla bu istiqamətdə aşağıdakı islahatların keçirilməsi nəzərdə tutulurdu;

- Çoxpilləli (bakalavr, magistr, doktor) təhsilin inkişaf etdirilməsi;

▪ İxtisas dərəcələrinin və səriştələrinin müvafiq qaydada akademik tanınmasına imkan yaradan Avropa Kredit Transfer Sistemi (ACTS) növü üzrə kredit vahidləri sisteminin tətbiqi edilməsi;

▪ Öyrənilmiş materialların dəqiq müqaisə oluna biləcək dərəcələrinin yaradılması;

▪ Müəllim və tələbələrin fəaliyyətinin səmərəliyinin təmin edilməsi.

Bütün bu islahatların nəticələri kimi təhsilin keyfiyyətinin yüksələrək beynəlxalq təhsil tələbləri səviyyəsinə çatması, Azərbaycan ali təhsil müəssisələrində təhsilin kreditləşməsi texnologiyasının geniş miqyasda tətbiqi nəzərdə tutulmuşdu.

Respublikamızın təhsil sistemində bolonya islahatlarını davam etdirmək məqsədi ilə 2008-ci ildə ölkə Prezidenti “Azərbaycan Respublikasında ali təhsil müəssisələrinin Avropa ali təhsil məkanına inteqrasiyası üzrə tədbirlər haqqında” fərmanını imzaladı. Bu fərmana uyğun olaraq 2009-2013-cü illər ali təhsil üzrə islahatlar Dövlət Proqramı hazırlandı və Respublika Prezidenti tərəfindən təsdiq olundu. Burada bolonya bəyannaməsini həyata keçirtmək üçün lazım olan tədbirlər öz əksini tapmışdır.

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanda ali təhsilin ikipilləli (bakalavr, magistr) təşkil olunması 1993-cü ildə həmin dövr üçün qüvvədə olan “Təhsil haqqında” qanunda öz əksini tapmışdır. 2009-cu ildə qəbul olunmuş yeni “Təhsil haqqında” qanunda isə ali təhsilin üçpilləli (bakalavriat, magistratura, doktorantura) strukturu öz qanuni əsasını tapdı. Bununla da ali təhsilin bütün notmativ-hüquqi bazasının yenilənməsi zərurəti meydana çıxdı. Bunun üçün sonrakı illərdə respublika hökuməti tərəfindən ali məktəblərin fəaliyyətini tənzimləmək üçün mühim sənədlər hazırlandı, bakalavr, magistr, doktorantların hazıqlarının yeni təsnifatı hazırlandı və qəbul edildi.

Tədris proqramında şəffaflığın təmin edilməsi, təhsil proqramının akademik tanınmasını təmin edən Avropa Kredit Transfer Sisteminin tətbiqi ali mktəblərimiz üçün yeni bir texnologiya oldu. Bu sistem təhsil sisteminin akademik tanınmasına zəmanət verməklə yanaşı, tədris planının strukturunu, tələbələrin dərslər yükünü və

onların əldə etdikləri nəticələri özündə əks etdirir. Tələbələr üçün bu sistem öz təhsillərini xarici ölkələrin birində davam etdirmək üçün şərait yaradır.

Bolonya bəyannaməsi tələbə mobilliyi məsələsinə də xüsusi diqqət yetirir. Mobillik məsələsinin əhəmiyyəti nədən ibarətdir? Onun ən önəmli sosial amillərindən biri mövcud demokratik vəziyyət, xüsusəndə gənclərin miqrasiyaya bu qədər meyilli olduqları bir vaxtda onların Avropa əmək bazarında özlərinə layiqli yeri tutmağa imkan yaradır. Eyni zamanda tələbə və müəllimlərin mobilliyi bizim təhsil sistemimizin də yenilənərək müasir standartlara cavab verməsi əcnəbi müəllim və tələbələrin, alim və mütəxəssislərin bizim təhsil müəssisələrimizə maraqlarını artırır.

Ali təhsil sahəsində həyata keçirilən bütün tədbirlər “təhsil alan cəmiyyət”ə keçidin əsasını qoymuşdur, ictimai inkişafın yeni paradigması ömür boyu təhsil strategiyasının formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Bu da öz növbəsində hər bir insana özlərini inkişaf etdirmə və özlərini ifadə edə bilmək üçün maksimum şərait yaradır.

Təhsilin ixtisaslaşmalar sistemi ilə ali təhsilin ixtisaslaşmalar sistemi arasında qarşılıqlı asılılığın təmin edilməsi məqsədi ilə Avropa Şurası tərəfindən “Avropa ali təhsil məkanı üçün ixtisaslaşmalar sisteminin prinsipləri” sənədi qəbul edildi. Bundan sonra respublikamızda ixtisaslaşmaların milli sisteminin hazırlanması üzrə işlər aparılır. Bu hazırda təhsil sistemində mövcud olan müxtəlifliyi aradan qaldırmaq məqsədi daşıyır. Bu milli sistemin əsas məqsədi konkret ixtisasların alınması, ixtisas dərəcəsinin artırılması, həmçinin əldə olunmuş ixtisas biliklərinin rəsmən tanınmasını təmin edən prosedurların həyata keçirilməsini təşkil etməkdən ibarətdir.

Ali təhsilin keyfiyyətinə nəzarət etmək üçün vaxtaşırı hər bir ali təhsil müəssisəsində Ali təhsildə keyfiyyətə nəzarət sistemi tərəfindən akkreditasiya proseduru keçirilir. 1998-ci ildən etibarən Azərbaycanda ali təhsilin keyfiyyətinin təmin olunması üçün ali məktəblərin ixtisaslar üzrə dövlət standartlarına riayət etmək qaydaları tətbiq olunmuşdur.

Bu standartlar özündə aşağıdakıları əks etdirir:

- Ali təhsil proqramlarının strukturunu, onların həyata keçirilməsi istiqamətləri, tədris yükünün normativləri və maksimum həcmi;

- Ali peşə təhsilinin ixtisas klassifikatoru;

- Bakalavr hazırlığına təyin olunan minimum tələbləri.

Təhsil proqramının yeni nəslinin işlənilib hazırlanmasında bir sonrakı mərhələ hökumət tərəfindən 2010-cu il “Ali təhsil standartları proqramı”nın təsdiqlənməsi oldu. Hazırda bakalavr pilləsində 150, magistratura səviyyəsində 145 ixtisas üzrə yeni nəsil təhsil proqramları hazırlanmaqdadır.

Ölkənin iqtisadi inkişafı, onun potensialının dinamikası nəzərə alınaraq ali təhsilin inkişaf strategiyası qurulmalıdır. Ümumiyyətlə görülən bütün islahatlar rəqabət qabiliyyətli mütəxəssislər, tədqiqatçıların hazırlığına yönəlməlidir.

Təhsilin inkişafı məqsədilə nəzərdə tutulan islahatların tam yerinə yetirilməsi üçün maliyyə təminatı əsas şərtədir. Aparılan maliyyə siyasəti aşağıdakı məsələlərin həllini özündə tapmalıdır:

▪ Tələbənin tam hazırlığına dövlət tərəfindən çəkilən xərclərin, hazırlığın son nəticəsi ilə aslılığını nəzərə alaraq vəsaitlərin səmərəli istifadəsini təşkil etməli,

▪ Qurulmuş ali təhsil sisteminin cəmiyyətə, iqtisadiyyata töhvə verməsinə şərait yaratmalı.

Ali təhsil sistemində təhsilin keyfiyyətinin tam təmin olunması üçün universitetdaxili və xarici qiymətləndirmə metodları işlənilib hazırlanır.

Ali təhsil almaq üçün bərabər imkanların yaradılmasına nail olmaq günümüzün mühim məsələlərindəndir. Bunun üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirilir:

• Mövcud bərabərsizlik probleminin araşdırılması və mahiyyətinin qiymətləndirilməsi;

• Coğrafi baxımdan çətin vəziyyətdə olanlar və maddi məhdudiyyət səbəbindən təhsildən uzaq düşənlərə dəstək göstərilməsində ali məktəblərin iştirakının genişləndirilməsi;

• Ali və orta təhsil almaq üçün əlverişsiz şəraitdə olan insanlara yardım məqsədi ilə xüsusi strategiyalar işlənilib hazırlanması.

Elmi tədqiqatlarda və innovasiyalarda ali təhsilin rolunun artırılması istiqamətində aşağıdakı tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulur:

- İntellektual mülkiyyət hüququnun təkmilləşdirilməsi,
- Elmi tədqiqat işlərinin aparılmasına marağı artırmaq məqsədi ilə maddi və mənəvi stimulların tətbiq edilməsi,
- Elmi inkişaf istiqamətində dövlət proqramlarının həyata keçirilməsində, elm dairələrinin iştirakı ilə klasterlərin yaradılması prosesində ali təhsil müəssisələrinin iştirakının təmin edilməsi.

Ali təhsildə akademik sərbəstliyin təmin olunması məsələsinin təmin olunması üçün akademik azadlıqlarla bağlı kadrların idarə edilməsində ali təhsil müəssisələrinə sərbəstlik verilməsi əsas şərtədir. Gənc müəllimlərin ali təhsil müəssisələrinə cəlb olunması genişləndirilməlidir. Müəllimlərin fəaliyyətini lazımcına dəstəkləmək üçün xüsusi mexanizmlər işlənilib hazırlanmalıdır.

Əmək bazarı ilə əlaqələrin genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsi üçün təhsil siyasəti ilə əmək bazarı arasında müxtəlif koordinasiya mexanizmləri yaradılmalıdır. Əmək bazarının müntəzəm təhlili aparılaraq ali təhsillilər üçün şərh olunmalıdır. Əmək bazarı daha dəqiq tədqiq olunmalı və ona uyğun olaraq təhsil sistemi formalaşdırılmalıdır. Bu, ali məktəb məzunlarının əmək bazarında daha düzgün istiqamətlənməsinə və özünə yer tapmasına yardımçı olacaqdır.

Ali təhsilin beynəlmiləşməsi məqsədi ilə milli strategiyalar və siyasət işlənilib hazırlanmalıdır. Təbii ki, bu prosesdə ali təhsil müəssisələrinin də rolunu genişləndirmək mütləq məsələdir.

Bütün bu məqsədlərə nail olmaq üçün respublikamızda təsdiq olunan “2011-2021-ci illərdə təhsilin inkişafı üzrə Milli Strategiya” əvəzsiz rola malikdir. Ali təhsildə nəzərdə tutulan islahatları həyata keçirtmək üçün Dünya Bankının dəstəyi ilə hazırlanmış və yaxın beş ildə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan yeni layihələr xidmət edəcəkdir. Bütün bu işlərə xarici və yerli ekspertlər cəlb olunmuşdur.

XX əsrdə artıq elə bir dövr gəlib çatmışdır ki, milli təhsil sistemimizdə mövcud pedaqogikadan imtina etməyin vaxtı gəlib çatmışdır. Müasir dövr qlobal həyat tərzinin, unikal etnik mədəniyyətlərdən yararlanma idealarının, praktik

tətbiqi işlərinin yaradılması istiqamətində fəaliyyətlərin güclənməsi prosesləri başlandı.

Yeni minillik cəmiyyətə bir daha sübut etdi ki, hər hansı bir cəmiyyətin hərtərəfli inkişafının, üzləşdiyi bütün problemlərin optimal variantda həllinin təmin olunması həmin cəmiyyətdəki insanların təhsil səviyyəsindən, biliklərinin keyfiyyətindən asılıdır.

Bütün dünya ölkələrinin maraq dairəsində onun təhsil sistemindəki strategiya əsas mövqeydə dayanır. Amerikalı pedaqoq Flipp S. Şlexti “XXI əsrdə məktəbin idarə edilməsi, təhsilin reforma prioritetləri” kitabını hazırlayarkən “Siz məktəbdən nə gözləyirsiniz?” sualına cavab tapmaq üçün çoxsaylı biznesmenlər, işəgötürənlər, məktəb funksionerləri arasında çoxsaylı sorğular aparmışdır. Və bu suala demək olar ki, bütün sorğu iştirakçıları eyni cavab vermişlər: “Bizə fərdi şəkildə öyrənməyi bacaran insanlar lazımdır”. Bu başa düşülən bir yanaşma tərzidir. Belə ki, əgər işçi öyrənmə tərzini, kitablarla işləmək vərdişlərini, ona lazım olan məlumatı necə və kimdən almalı olduğunu, müəllimdən bilikləri əldə etməyin yollarını, peşə ixtisasını artırmaq üçün lazım olan biliklərin seçilməsi bacarığını mənimsəmişsə onda onunçün qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq heç də mümkün deyildir. Baxmayaraq ki, təhsil müəssisələri bu vəzifənin öhdəsindən gəlməyə çalışır, yaşadığımız sürətli informasiya cəmiyyəti üçün bu yetərli deyil. Tədris prosesində insan informasiya vasitəsi ilə öz biliyini artırır, iş keyfiyyətini yüksəldir.

Mütəxəssis keyfiyyəti problemi ilə bağlı keyfiyyət üzrə peşəkarların beynəlxalq ittifaqının prezidenti, Rusiya akademiki V.A.Lapidus demişdir: “ Bilik-daşıyıcısı və meyarı insan olan bir dəyərdir”. Aparıcı iqtisadçılardan olan Lester Turonun da bu mözu haqqda dəyərli fikrini yada salmaq: “Bilik, davamlı, dayanıqlı, uzunmüddətli rəqabət üstünlüyü mənbəyinə çevrilir, ona görə ki, rəqabət düsturundan hər şey kənarlaşır, ancaq bilik fərdlərin ixtisas dərəcəsinin yüksəlməsi üçün istifadə oluna bilər”. Bütün bunlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, əsas məqsəd söylənilən bütün keyfiyyətlərə malik mütəxəssislərin yetişdirilməsi olmalıdır. Təbiiki bütün dövrlərdə hər bi ölkə öz təhsilində keyfiyyəti

yaxşılaşdırmaq, xüsusi biliyə, bacarığa, qabiliyyətə malik insanlara müvafiq dərslərin keçirilməsi üçün əlverişli şəraiti yaratmaq, və başqa məsələlərin həllində özünəməxsus yol seçir. Bolonya deklarasiyasını imzalamış bütün ölkələrin ortq məqsədi təhsilin fasiləsizliyini təmin etmək, avropa təhsilinin dahada zənginləşdirilərə l bütün dünyaya yayılmasına nail olmaqdır. Bolonya sisteminin özəlliyi ondan ibarətdir ki o, təhsilin bütün iştirakçıları, xüsusəndə tələbələr üçün bərabər imkanlar yaradır. Tələbələr bu sistemdə tək cə iştirakçı yox həm də yaradıcı olmaq hüququq əldə edirlər.

Hal-hazırda cəmiyyətin inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsində təhsilin yeni meyllərinin yaranması prosesini gedir. Bu barədə 1998-ci il YUNESKO-nun Parisdəki təhsil haqqında ümumdünya sesiyasında deyilmişdir ki, cəmiyyətin gələcək inkişafının təmin edilməsi ilk növbədə təhsil müəssisələrində verilən biliklərin keyfiyyətindən və səviyyəsindən asılıdır. Keyfiyyət məfhumuna müxtəlif aspektlərdən yanaşılır. Burada əsasən son məhsulun qiyməti, xassəsi, standartlara uyğunluğu kimi anlaşıılır.

Paris konfransının əsas mövzusu da bolonya prosesinin əsas məqsədinin keyfiyyətin təmin edilməsinə yönəlik olması olmuşdur.

Keyfiyyət anlayışına hal –hazırda müxtəlif aspektlərdən: iqtisadi, idarəetmə, sosial, psixoloji, şəxsi və s. yanaşmalar mövcuddur. Amerikan mütəxəssisi C.Xarinqtonun bu məsələ haqqındakı fikrinə nəzər salaq: “Keyfiyyət-mürəkkəb məfhumdur. Hamı ondan danışır, hamı onunla yaşayır və hər kəs bu haqda düşünür. Lakin çox az adam keyfiyyətin izahı haqqında vahid fikrə gələ bilər.” Qloballaşan iqtisadiyyatda Vahid əmək bazarının yaranması bu sahədə keyfiyyət anlayışına tez-tez nəzər salınmasına məcburiyyət yaratmışdır. Kadır hazırlığında və hazırlanan kadrların keyfiyyətinə daha ciddi yanaşma zərurəti meydana çıxmışdır. Ali təhsildə keyfiyyət- cəmiyyətin və şəxsin gözləntilərinin real əldə olunmuş nəticələri və əmək bazarının tələblərinə uyğunluq dərəcəsini əks etdirən təhsil sisteminin bir xarakteristikası kimi ifadə edilməsi daha məqbul hesab olunur. Zaman və məka dəyişildiyindən gözləntilər və tələbatlarda ondan asılı olaraq dəyişilir və bu öz növbəsində keyfiyyət məfhumuna yanaşmanı da dəyişir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 22 may 2009-cu il tarixli 295 sayılı Sərəncamı ilə qəbul olunmuş “2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramı”nda tələbatın artması və dəyişilməsi, rəqabətin güclənməsi şəraitində keyfiyyətə necə nəzarət etmək, keyfiyyətə necə nail olmaq olar sualına cavab tapmaq olar. Bu proqramda deyilir ki, əsas məqsəd: “Ölkənin təhsil sisteminin məzmununun Bolonya prosesinin prinsiplərinə uyğun qurulması, ali təhsilin Avropa təhsil məkanına inteqrasiya olunması, rəqabətqabiliyyətliliyin təmin olunması, ölkə iqtisadiyyatının inkişaf prinsiplərinə uyğun yaranan ali təhsil məzunlarına olan tələbin ödənilməsi, əhəlinin müasir standartlara cavab verən ali təhsil almaq hüququnun qorunması və s.”. Bu proqramda dünya təcrübəsi nəzərə alınaraq ali təhsilin keyfiyyətinə nəzarət üzrə işlərin icra istiqaməti müəyyən olunur, Bolonya bəyannaməsi və beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq normativ hüquqi baza yenilənir, təhsilin məzmunu və texniki bazaları təkmilləşdirilir, ali təhsil müəssisələrinin ümumilikdə strukturu, onun idarəedilmə sistemi modernləşdirilir və başqa islahatların aparılması müəyyənləşdirilir [29] .

2.3. Təhsil və kadr hazırlığının maliyyələşdirilməsi xüsusiyyətləri

Son illər ölkəmizdə təhsilin inkişafına dövlət qayğısı daha da artmışdır. Bu özünü daha çox son illər təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsində göstərir.

Təhsilə çəkilən xərclərin əsas hissəsini insanların ümumi təhsili və tərbiyəsi tutur. Buraya daxildir: məktəbəqədər uşaq tərbiyə müəssisələri, ibtidai-əsas təhsil məktəbləri, ümumi orta təhsil məktəbləri, axşam (növbəti) fəhlə-gənclər məktəbləri, internat məktəbləri, uşaq evlərinin saxlanmasına çəkilən xərclər, metodiki işlərin görülməsi ilə bağlı idarələrin saxlanma xərcləri, həmçinin orta ixtisas məktəblərinin, ali məktəblərin, ixtisasartırma kursları və yenidən hazırlanma institutlarının saxlanmasına çəkilən xərclər daxildir.

Ümumtəhsil məktəblərində xərc smetaları üzrə aşağıdakı xərc maddələri əhatə olunur:

- əməkhaqqı və əməkhaqqına əlavə sosial sığorta haqqı,
- ümumi təsərrüfat xərcləri,
- kitabxana üçün çəkilən xərclər,
- müəssisələrdə tədris-təsərrüfat inventarlarının alınması xərcləri,
- əsaslı təmir və tikinti xərcləri və s.

Bu xərclərin 75-80%-ə yaxın hissəsini əməkhaqqı xərcləri təşkil edir.

Respublikamızda təhsil sistemi aşağıdakı kimi formalaşmışdır:

- I. Məktəbəqədər təlim-tərbiyə;
- II. Ümumi təhsil (ibtidai təhsil, əsas təhsil, orta təhsil)
- III. Peşə ixtisas təhsili. Buraya daxildir; texniki peşə təhsili, orta ixtisas və ali təhsil (bakalavr)
- IV. Ali təhsildən sonrakı təhsil: Magistratura, aspirantura, doktorantura, axtisas artırma, kadrların yenidən hazırlanması.

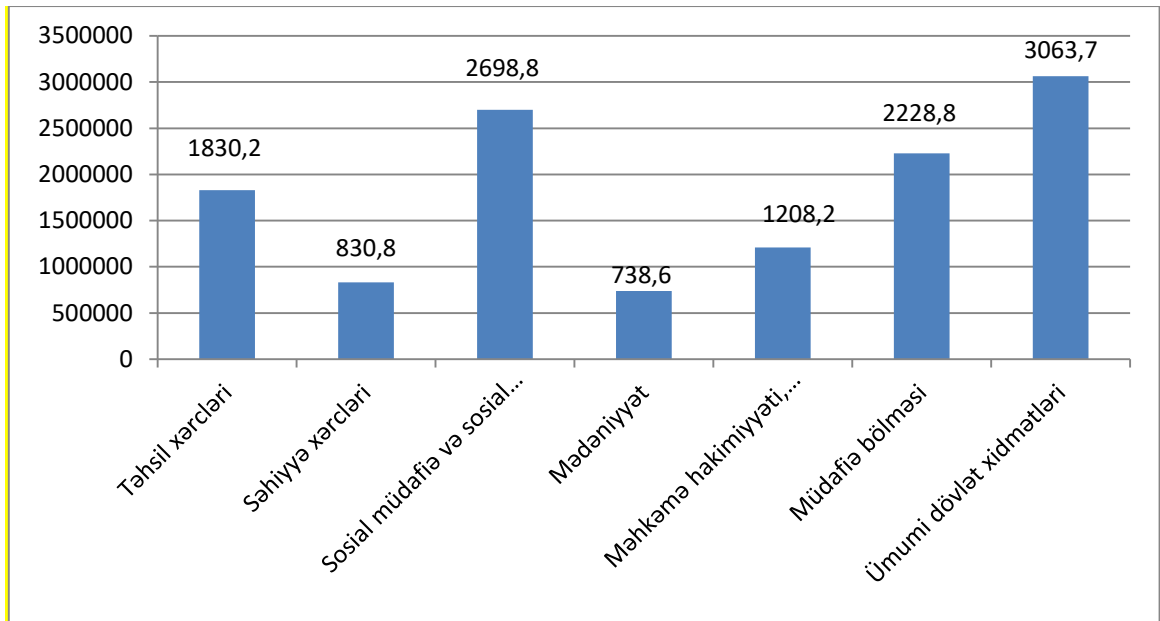
Respublikamızda dövlət təhsil müəssisələri ilə yanaşı, özəl təhsil müəssisələri də fəaliyyət göstərir. Təhsil həm dövlət vəsaiti hesabına ödənişsiz, həm də ödənişli əsaslarla aparılır.

Dövlət təhsili maliyyələşdirərkən onun maddi-texniki bazasını dünya standartlarına uyğunlaşdırmaq siyasəti yeridir. Təhsil üstün maliyyələşdirilən strateji fəaliyyət sahəsi sayılır. Təhsil müəssisələrinə çəkilən xərclərin əsas hissəsi dövlət büdcəsi hesabına qarşılır. 1995-ci ildən bəri dövlət, təhsil sistemini maliyyələşdirərək onu dünyanın qabaqcıl təhsil sistemlərinə çatdırmaq siyasəti yeridir. Bunun üçün hər il dövlət büdcəsindən lazımi vəsait ayrılır.

Diaqram 1

Dövlət büdcəsində təhsil xərcləri və digər sahələrlə müqayisəsi

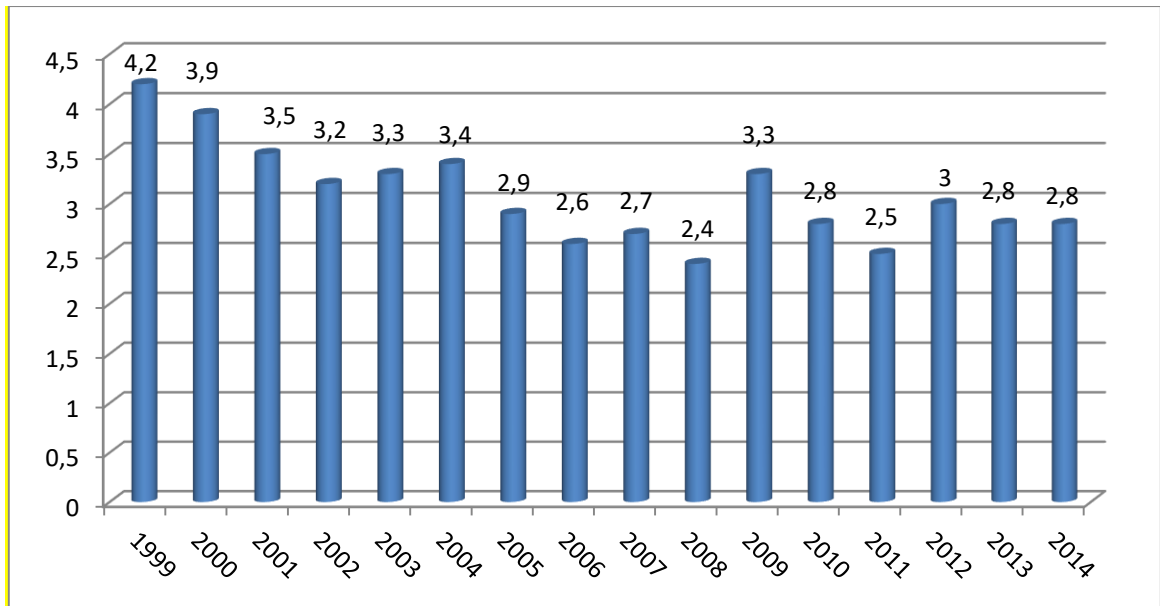

Təhsilin maliyələşməsi üçün digər önəmli mənbələr: müəssisələr, idarə və təşkilatların, eyni zamanda ayrı-ayrı vətəndaşların müqavilə əsasında kadr hazırlığı və ixtisasartırma üçün ayırdıqları vəsaitlər, təhsil, təlim-tərbiyə müəssisələrinin müxtəlif növ xidmətlər müqavilində əldə etdikləri gəlirlər, Azərbaycanın və ya xarici ölkələrin dövlət və özəl müəssisələrinin, təşkilatlarının, idarələrinin, həmçinin, sadə vətəndaşlarının bu istiqamətdə könüllü ayırdıqları vəsaitlər.

Son illər ölkənin maliyyə imkanlarının artması bütün sosial sferaya həmçinin təhsilə ayrılan vəsaitlərin həcmi artırmağa şərait yaratmışdır və 2011-ci ildə təhsilə ayrılan ümumi vəsaitin həcmi ÜDM-də xüsusi çəkisi 2.8% olmuşdur. Bu göstəricilər dünyanın bir sıra qabaqcıl ölkələrində, xüsusən Avropa ölkələrində 5-8% arasında dəyişir. Məsələn Almaniya bu göstərici 2011-ci ildə 5.1%, Norveçdə 7.3% olub. Bu kateqoriyadan olan ölkələrdə təhsilə çəkilən xərclərdə dövlətin payı bizim ölkə ilə müqayisədə 2 dəfə azdır. Ötən illərdə təhsil xərclərinin artım dinamikası iqtisadi inkişafın dinamikasına adekvat olmamışdır.

Diaqram 2

İllər üzrə dövlət büdcəsindən təhsil xərclərinin ÜDM-də xüsusi çəkisi

Diaqramdan görüldüyü kimi, 1999-cu ildə dövlət büdcəsindən təhsil xərclərinin ÜDM-də xüsusi çəkisi 4.2% olduğu halda, 2013-2014-cü illərdə 2.8% olub. Özünün minimum səviyyəsinə 2008-ci ildə 2.4% olmaqla çatıb. Hal-hazırda təhsil xərclərinin büdcə xərclərində payı 8% təşkil edir.

Təhsilə dövlət büdcəsindən ayrılan xərclər illərə görə artmasına baxmayaraq, təhsil xərclərinin ümumi xərclər içərisində xüsusi çəkisi dünyanın bir sıra qabaqcıl ölkələri ilə müqaisədə çox aşağıdır.

Dövlət büdcəsindən təhsilə ayrılan vəsaitlər Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən aşağıdakı aşağıdakı funksional istiqamətlər üzrə təsnifatlara ayrılmışdır.

- Birinci bölməyə ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən məktəbəqədər uşaq müəssisələrinin təşkili və saxlanılmasına çəkilən xərclər aid edilir.

- İkinci bölməyə əsas və orta təhsil məktəbləri, gimnaziya, litseylər, o cümlədən məktəb-uşaq bağçaları, gimnaziya, litsey və kolleclərin, məktəb nəzdindəki internatların, eləcə də musiqi və rəssamlıq məktəblərinin saxlanması xərcləri aid edilir.

- Üçüncü bölməyə axşam və qiyabi orta ümumtəhsil məktəblərə çəkilən xərclər aiddir.

- Dördüncü bölməyə xüsusi rejimli internat məktəbləri, lal-kor, kor, polimelit keçirmiş, zəif görmə qabiliyyəti olan, fiziki və başqa qüsurları olan uşaqlar üçün fəaliyyət göstərən internat məktəblərinin saxlanılmasına çəkilən xərclər aiddir;

- Beşinci bölmədə xüsusi tərbiyə rejiminə ehtiyacı olan uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş məktəblərin saxlanılma xərcləri əks olunur,

- Altıncı bölməyə peşə məktəbləri, texniki-peşə məktəblərin saxlanılması xərcləri aiddir.

- Yeddinci bölməyə xüsusi texniki məktəblər: həddi-buluğa çatmamış uşaqlar üçün tərbiyə koloniyaları, eləcə də Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin islah-əmək müəssisələrinin bazasında yaradılan texniki peşə məktəblərinin, liseylərin təşkili və saxlanılmasına çəkilən xərclər aiddir.

- Səkkizinci bölmədə orta ixtisas təhsili müəssisələri: texnikum, pedoqoji, musiqi, xoreoqrafiya, rəssamlıq, tibb və s. məktəblər üzrə xərclər nəzərə alınmışdır.

- Doqquzuncu bölməni isə ali təhsil müəssisələri: ali məktəblərin nəzdində fəaliyyət göstərən aspirantura, doktorantura mərkəzləri, həmçinin kafedraların elmi işləri ilə bağlı çəkilən xərclərdə daxil olmaqla bütün ali təhsil sistemində çəkilən xərclər daxil edilir.

- Onuncu bölməyə ixtisasartırma institutları və kurslar aid edilir. Burada bütün ixtisaslar üzrə kadrların hazırlanması, yenidən hazırlanması, ixtisas dəyişməsi, mütəxəssislərin təkmilləşdirilməsi üzrə çəkilən xərclər aiddir.

- On birinci bölmədə metodiki işlər, texniki proseslər, təhsil üzrə s. müəssisələr və tədbirlərlə bağlı xərclər aiddir. Burada uşaq yaradıcılıq mərkəzləri, gənc təbiətçilər, gənc texniklər stansiyaları, idman məktəbləri, uşaqların bədən tərbiyəsi evləri, bədii olimpiadalar və s. tədbir-təşkilatı xərclər nəzərə alınır.

- On ikinci bölmədə ibtidai, əsas və orta təhsil müəssisələrində ümumi xərcləri ödəmək üçün nəzərdə tutulan ümumi icbari təhsil fondu qərarlaşmışdır.

- On üçüncü bölmədə mərkəzləşdirilmiş mühasibatlığı saxlamaq üçün çəkilən xərclər aiddir.

Göründüyü kimi, təhsilin hər bir pilləsi dövlət tərəfindən maliyyələşir. Yaşından, sosial statusundan, peşəsindən və ixtisasından asılı olaraq ölkənin hər bir vətəndaşının fərqli təhsil xidmətinə ehtiyacı olur və onun da əsas hissəsi dövlət tərəfindən təmin olunur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən ölkənin hər bir vətəndaşı təhsil almaq hüququna malikdir. Bu hüququn reallaşdırılmasının əsas forması dövlət hesabına təhsil almaqdır. Dövlət hesabına təhsil alma hüququndan hər bir vətəndaş yararlanmağa bilər. Hər il milyonlarla insan bu hüquqdan istifadə edir ki, bu da öz növbəsində böyük miqdarda xərc tələb edir. Təhsil dövlət büdcəsinin ən çox vəsait ayrılan istiqamətlərindəndir.

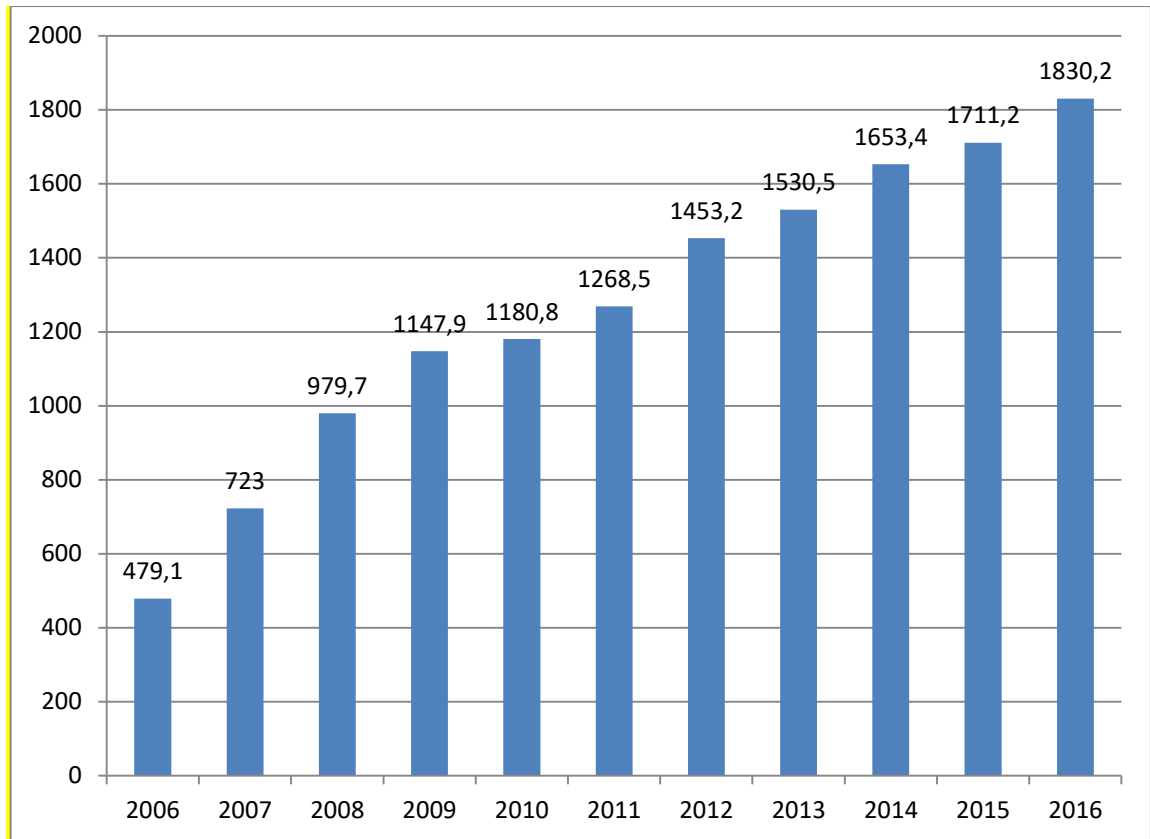
2016-cı ildə təhsil xərcləri üçün büdcədən 1830.2 milyon manat vəsait ayrılmışdır. Və onun dövlət büdcəsi xərclərində xüsusi çəkisi 9.9% təşkil etmişdir. Bu 2015-ci ilin göstəriciləri ilə müqaisədə 1.9% çoxdur.

Dövlət büdcəsindən təhsilə ayrılan xərclərin miqdarı hər il artmaqda davam edir. Lakin 2008-ci ildə dünya maliyyə böhranından sonra artım tempində azalma müşahidə olunmuşdur. Buna baxmayaraq son illər ərzində təhsil xərclərində artım tendensiyası davam etdirilmişdir.

Diagram 3

2006-2016-ci illər üzrə dövlət büdcəsindən təhsilə ayrılmış xərclər

(mln. manat)

Kadr hazırlığı ölkəmizdə əsasən ali və orta ixtisas məktəblərində, texniki liseylərdə, peşə məktəblərində həyata keçirilir.

Ali ixtisas təhsili proqramları ali məktəblərdə həyata keçirilir. Ali məktəblərdə kadr hazırlığı əyani, qiyabi əsaslarda aparılır. Əsas təhsil əyani təhsil sistemində həyata keçirilir. Yalnız müvafiq ixtisaslar üzrə qiyabi, axşam və ekstrant yolu ilə və yalnız bakalavr dərəcəsi verilə bilər.

Ali təhsil məktəblərinin əsas məqsədi müxtəlif dərəcəli mütəxəssislər hazırlamaq, yüksək ixtisaslı elmi-pedoqoji kadrları hazırlamaq, onları attestasiyadan keçirtmək, ixtisasartırma və kadrların yenidən hazırlanmasını təmin etmək, mədəni-maarifçilik, maliyyə-iqtisadi, təsərrüfat, elmi-istehsalat, kommertiya, xarici əlaqələr üzrə işləri həyata keçirməkdir.

Bildiyimiz kimi, ölkəmizdə həm dövlət, həm də qeyri-dövlət ali məktəbləri fəaliyyət göstərir.

Dövlət ali təhsil müəssisələrində təhsilin hər bir pilləsinin maliyyələşdirilməsi müəyyən olunmuş maliyyə normaları üzrə həyata keçirilir. Bu normalar təhsil müəssisəsinin növünə uyğun olaraq, "Ali təhsil müəssisələrində

yeni maliyələşmə mexanizminin tətbiq edilməsi haqqına” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 25 iyun tarixli, 120 nömrəli qərarına əsasən hər bir təsil alan şəxsə düşən xərclər nəzərə alınmaqla müəyyənləşir.

Hər bir dövlət təhsil müəssisəsi öz nizamnaməsinə uyğun olaraq ödənişli təhsildən və digər büdcədən kənar vasitələrdən əldə etdiyi gəlirin xərclənməsi istiqamətlərini sərbəst təyin etmək hüququna malikdir. Toplanan bu vəsaitlərin əsas hissəsi təhsil alan və təhsil verənlərə maddi yardımın təyin edilməsi, işçilərin maddi həvəsləndirilməsi və başqa istiqamətlərdə istifadə olunur.

Dövlət və bələdiyyə ali təhsil müəssisələrinin maliyələşmə mənbələri aşağıdakılardır:

- Ödənişli əsaslarla təhsil alanlardan əldə olunan gəlirlər,
- Dövlət büdcəsi və yerli büdcənin vəsaitləri,
- Fiziki və hüquqi şəxslərin, həmçinin vətəndaşlığı olmayan şəxslər, əcnəbilər və xarici hüquqi şəxslərin qanunvericiliyə əsasən verilən qrantları, ianə və yardımları,
- Dövlət tərəfindən ayrılan və müsabiqə əsasında təyin olunan elmi tədqiqat qrantları,
- Ali təhsil müəssisəsinin qanunvericiliklə göstərdiyi xidmətlərdən: Təhsil, elm, istehsal, konsaltinq (məsləhət) və digər xidmətlərdən əldə etdiyi gəlirlər,
- Müqavilə əsasında fiziki və hüquqi şəxslərin mütəxəssis hazırlığı, ixtisas artırma, kadrların yenidən hazırlanması üçün ayırdıqları vəsait,
- Məqsədli proqramlar üzrə dövlət orqanları tərəfindən maliyələşdirilən layihələr üzrə əldə olunan gəlirlər,
- Ali təhsil müəssisələrinin mülkiyyətində olan istifadə üçün yararsız olan avadanlıq, nəqliyyat vasitələri və digər əmlakların satışından əldə olunan vəsaitlər,
- Qanunvericiliyə uyğun olaraq beynəlxalq əməkdaşlıq nəticəsində əldə olunan vəsaitlər,
- Qanunvericiliklə qadağan edilməyən başqa fəaliyyətlərdən əldə olunan vəsaitlər.

Özəl təhsil müəssisələrinin maliyyələşmə mənbələri aşağıdakılardır:

- Təhsil xidməti müqabilində əldə etdiyi vəsait,
  - Təsisçilərin vəsaitləri,
  - Qanunvericiliklə aldıkları qrantlar və vəsaitlər,
  - Fiziki və hüquqi şəxslərin yardımları, ianələri, hədiyyə etdikləri vəsaitlər, əmlak və s.
- Nizamnamələrində göstərilən və qanunvericiliklə qadağan edilməyən digər fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlir.

Hər bir ali təhsil müəssisəsinin xərcləri onun özünəməxsus göstəriciləri: tələbələrinin orta illik sayı, maddi təminat normaları, müəllim heyətinin vəzifə maaşları və başqa göstəriciləri nəzərə almaqla hesablanır. Bu istiqamət üzrə əsas sənəd smetadır ki, onda büdcə vəsaitlərinin ümumi həcmi və onların istifadə istiqamətləri müəyyən edilir. Burada xərclər hər bir tələbəyə düşən norma əsasında formalaşır və icmal tərtib olunur. Bunun üçün tələbə kontingenti müəyyən olunur və bu düstur ilə hesablanır:

$$K_{\text{orta}} = K_1 - \frac{1}{2}B + \frac{1}{3}Q$$

Burada K_{orta} -tələbələrin orta illik kontingenti;

K_1 -ilin əvvəlinə olan kontingent;

B -tələbələrin buraxılışı;

Q -yeni dərəcə üçün olan tələbə qəbulunun sayıdır.

Ali məktəblərdə inventarlara və avadanlıqlara çəkilən xərc isə bu müəssisələrdə təsərrüfat inventarları ilə təmin olunma normaları üzrə təyin olunur.

Orta ixtisas təhsil müəssisələri əsas və orta ümumi təhsil, peşə məktəbləri və liseyləri bazasında fəaliyyət göstərərək orta pillədə olan ixtisaslı mütəxəssis hazırlayır. Ali məktəblərin nəzdində də orta ixtisas tədris müəssisələri fəaliyyət göstərə bilər. Bu tədris müəssisəsini müvəffəqiyyətlə başa vurmuş şəxslər “kiçik mütəxəssis” dərəcəsi əldə edir.

Dövlət orta ixtisas təhsil müəssisələrinin maliyələşmə mənbəyi büdcə vəsaitidir. Qeyri-dövlət orta ixtisas təhsil müəssisələrinin isə maliyələşmə mənbəyi əsasən onların daxili vəsaitləri hesabına formalaşır. Bu əsas maliyyə mənbələrindən

başqa orta ixtisas təhsili müəssisələrinin bir neçə əlavə maliyələşmə mənbələri də vardır:

- İdarə və təşkilat, nazirliklərin, ayrı-ayrı vətəndaşların müqavilə ilə kadr hazırlığı, ixtisasartırma və mütəxəssislərin yenidən hazırlığı üçün ayırdıqları vəsait,
- Müxtəlif növ fəaliyyət müqabilində əldə etdikləri gəlirlər,
- Qanunvericiliklə qadağan olmayan digər fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlirlər.

Bunlardan başqa, iqtisadi fəaliyyətin önəmli hissəsindən biri də elmi tədqiqatların aparılması, nəticələrin praktiki realizasiyası, elmi biliklərin yaradılması və tətbiqidir.

İqtisadiyyatı davamlı inkişaf etdirmək, rəqabətqabiliyyətliyini təmin etmək, kadrların yaradıcılığını yüksəldərək ondan səmərəli istifadə etmək üçün elmin maddi-texniki təchizat, informasiya, maliyyə kimi resurslarla təmin olunması mühim məsələdir.

Bu problemlər arasında ən qlobalı elmin maliyyə təminatıdır. Maliyyə resursları ilə tam təminat və ondan səmərəli istifadə olunması elmin kadr potensialından səmərəli istifadəyə, maddi-texniki bazanı gücləndirməyə, kadr axıcılığının qarşısını almağa və başqa geniş problemlərin həllinə şərait yaradır.

Bazar münasibətləri şəraitində ÜDM-nin elmtutumluğunun yüksəldilməsi üçün elmi tədqiqat işlərinin nəticələrinin maksimum dərəcədə istehsalatda tətbiqi mütləqdir.

Elmin maliyələşmə səviyyəsinin qiymətləndirmək üçün istifadə olunan əsas göstərici bu istiqamətdə çəkilən xərclərin ÜDM-də xüsusi çəkisidir. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə bu göstərici 2-3% arasında dəyişir. Respublikamızda isə bu rəqəm özünün maksimum səviyyəsinə 1980-ci ildə çataraq 1.6% olmuşdur. Hazırda isə bu göstərici 0.2% təşkil edir.

Cədvəl 4

Dövlət büdcəsindən elmə çəkilən xərclər

	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015
Dövlət büdcəsindən elmə çəkilən xərclər, milyon manat	9,3	28,8	92,8	116,7	117,0	124,2	142,5
Ümumi daxili məhsula nisbətən,	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2

faizlə							
Dövlət büdcəsinin xərclərinə nisbətən, faizlə	1,2	1,3	0,8	0,7	0,6	0,7	0,7

Bu göstəricilər ölkədə elmin inkişafı və müasir dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya baxımından heç də yaxşı nəticə deyildir.

Öz növbəsində elmi-tədqiqat işlərinə çəkilən xərclərin maliyyə mənbələri də müxtəlifdir (cədvəl 5).

Cədvəl 5

Elmi tədqiqat işlərinə çəkilən xərclərin mənbələr üzrə bölgüsü

(min manat)

	2000	2005	2010	2012	2013	2014
Tədqiqat və işləmələrə çəkilən daxili xərclər - cəmi	15852,6	29042,2	92778,2	117347,1	121968	123804
büdcə vəsaiti	10750,9	21345	81823,2	103975,6	82913,9	85397,0
büdcədən kənar vəsait	745,2	362,3	1730,6	1818,0	734,4	640,3
öz vəsaiti	2846,5	1459,6	6080,6	5082,2	5596,9	5601,4
sifarişçinin vəsaiti	1484,6	5199,6	2833,8	6230,7	31487,7	31213,3
ali təhsil müəssisələrini saxlamaq üçün büdcə təxsisatları	22,4	5,8	289,1	200	966,4	767,6
xarici mənbələrin vəsaiti	3,0	669,9	20,9	40,6	268,7	184,4

Cədvəldən göründüyü kimi, elmi-tədqiqat işlərinə çəkilən xərclər aşağıdakı mənbələrdən həyata keçirilir: büdcə vəsaiti, büdcədən kənar vəsait, şəxsi vəsaiti, sifarişçidən əldə olunan vəsait, ali təhsil müəssisələrini saxlamaq üçün büdcə təxsisatları, xarici mənbələrdən əldə olunan vəsait.

Fəsil 3. Yüksək ixtisaslı mütəxəssis kadrların hazırlanmasının istiqamətləri

3.1. Mütəxəssis kadr hazırlanmasının hüquqi bazası və onun təkmilləşdirilməsi yolları

Bazar münasibətləri şəraitində yüksək ixtisaslı, rəqabət qabiliyyətli kadr hazırlığında təhsilin əvəzəlməz rolu və önəmi haqqında daha öncə də geniş məlumat verilmişdir. Təhsil sahəsində bütün norma və normativlər öz əksini “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2009-cu il 19 iyun tarixli 833-QIII nömrəli Qanununda tapmışdır.

Bu qanuna uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 21 yanvar tarixli, 9 nömrəli qərarı ilə Ali təhsil müəssisələrinin Nümunəvi Nizamnaməsi təsdiq edilmişdir. Bu Nizamnamə Respublika sərhədləri daxilində yerləşən bütün ali təhsil müəssisələrinin fəaliyyətini tənzimləyir.

Hər bir təhsil müəssisəsi tabeliyindən, mülkiyyətindən, təşkilati-hüquqi formasından və növündən asılı olmayaraq öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarını, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin əmrlərini və Nümunəvi Nizamnaməni rəhbər tutur.

Hər bir Ali təhsil müəssisəsi öz fərdi Nizamnaməsini hazırlamaq üçün də Nümunəvi Nizamnaməni əsas tutur. Bu Nizamnamədə öz əksini tapan ümumi müddəaları nəzərdən keçirək:

- Ali təhsil müəssisələri müvafiq səviyyələr üzrə ali təhsil proqramları hazırlayan və həyata keçirən, hüquqi şəxs və ya publik hüquqi şəxs statusuna malik təhsil müəssisələridir.

- Hər bir ali təhsil müəssisəsinin hüquqi ünvanları onların Nizamnaməsində öz əksini tapır.

- Ali təhsil müəssisələrində maliyyə ili yanvarın 1-dən dekabrın 31-nə qədər olan müddəti əhatə edir.

- Ali təhsil müəssisələrində siyasi partiyalar və dini qurumların strukturlarının yaradılmasına icazə verilmir.

- Ali təhsil müəssisələrinə qəbul olunmada, təhsilənlərin təqaüdlə təminatında, tələbələrin biliyinin qiymətləndirilməsində, ali təhsilin növbəti pilləsində təhsilin davam etdirilməsində, məzunların işlə təminatında, ali təhsil

müəssisələrində vakant vəzifələrə işə qəbulda, əməyin stimullaşdırılmasında və digər məsələlərdə kişilər və qadınlar üçün bərabər imkan yaradılır.

• Ali təhsil müəssisəsinin təşkilati – hüquqi forması, mülkiyyət növü, statusu Nümunəvi Nizamnaməyə və müvafiq qanunvericiliyə uyğun təyin edilir.

Azərbaycan Respublikasının təhsil qanunvericiliyinə əsasən ali təhsil müəssisələrinin bir neçə növü var:

- Universitetlər;
- Akademiyalar;
- Konservatoriyalar;
- İnstitutlar və s.

Universitet - fundamental və tətbiqi elmi tədqiqatlar aparan çoxprofilli aparıcı ali təhsil müəssisəsidir. Burada ali təhsilin bütün səviyyələri üzrə mütəxəssis hazırlığı, əlavə təhsil proqramları həyata keçirilir.

Akademiya – tətbiqi və fundamental elmi tədqiqatlar aparan, müəyyən ixtisaslar üzrə ali və əlavə təhsil proqramlarını təşkil edən çoxprofilli ali təhsil müəssisəsidir.

İnstitut – konkret ixtisaslar üzrə müstəqil və ya hər hansı bir universitetin struktur bölməsi kimi ali təhsilli mütəxəssis hazırlığı proqramlarını təşkil edən və həyata keçirən, tətbiqi tədqiqatlar aparan ali təhsil müəssisəsidir.

Konservatoriya – musiqi sahəsi üzrə yüksəkixtisaslı mütəxəssis hazırlayan ali təhsil müəssisəsidir.

Mülkiyyət növünə görə isə Azərbaycan Respublikasında dövlət, bələdiyyə və özəl ali təhsil müəssisələri fəaliyyət göstərir.

“Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təlim-tərbiyə və təhsil müəssisələrinin yaradılması, genişləndirilməsi, yenidən təşkili və ləğv edilməsi Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2003-cü il 14 may tarixli, 67 nömrəli qərarına uyğun olaraq dövlət ali təhsil müəssisələrinin yaradılması, yenidən təşkili və ləğv edilməsi həyata keçirilir.

Özəl və bələdiyyə ali təhsil müəssisələrinin yaradılması, yenidən təşkili və ləğv edilməsi isə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada təsisçilər və bələdiyyələr tərəfindən həyata keçirilir.

Hər bir ali təhsil müəssisəsinin nizamnaməsi təhsil müəssisəsinin elmi şurası tərəfindən qəbul olunur və təsisçi tərəfindən təstiq olunur. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin təstiq etdiyi nizamnamələr istisna olmaqla. Özəl və bələdiyyə təhsil müəssisələrinin nizamnamələri isə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin rəyi əsasında təsisçilər tərəfindən təsdiq edilir.

Bəzi dövlət ali təhsil müəssisələrinə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada muxtariyyət hüququ verilir. Bu hüquqa malik olan təhsil müəssisələri öz nizamnaməsinə əsasən tədris, elmi tədqiqat prosesinin təşkili, həyata keçirilməsi, kadr sistemi, maliyyə, təsərrüfat işlərini həyata keçirtməkdə sərbəstdirlər.

Ali təhsil müəssisəsi yarandığı zaman onun adı müəyyənəşdirilir və onun yenidən təşkil olunması ilə bu adda dəyişiklik edilməsi mümkündür. Əgər ali təhsil müəssisəsinin statusunda dəyişiklik edilərsə o zaman ali təhsil müəssisəsinin adında da müəyyən dəyişikliklər aparılır. Ali təhsil müəssisəsinin adının dəyişdirilməsi “Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təlim-tərbiyə və təhsil müəssisələrinin yaradılması, genişləndirilməsi, yenidən təşkili və ləğvi Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2003-cü il 14 may tarixli 67 nömrəli qərarına uyğun olaraq, tabeliyində ali təhsil müəssisələri olan müvafiq dövlət idarəetmə orqanlarının vəsatəti əsasında Azərbaycan respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən həyata keçirilir.

Ali təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması və akkreditasiyası müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən hər bir ali təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərmək üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyindən lisenziya (xüsusi razılıq) almalıdır. Bu lisenziyalar Dövlət ali təhsil müəssisələrinə müddətsiz verilir. Bələdiyyə və Azərbaycan Respublikasının hüquqi və fiziki şəxsləri tərəfindən təsis edilmiş özəl

ali təhsil müəssisələrinə beş il müddətində, vətəndaşlığı olmayan şəxslər və ya əcnəbilər, xarici hüquqi şəxslər tərəfindən təsis edilmiş ali təhsil müəssisələrinə işə lisenziya üç il müddətində verilir.

Ali təhsil müəssisələrində təhsil prosesinin təşkilinin, təhsil proqramının, maddi-texniki bazasının, elmi fəaliyyətinin, kadr potensialının, təhsil infrastrukturunun, maliyyə resurslarının mövcud olan dövlət standartlarına və digər normativ hüquqi aktların tələblərinə uyğun olub olmamasını yoxlamaq üçün ali təhsil müəssisəsinin akkreditasiyası keçirilir. Bunun nəticəsində Ali təhsil müəssisəsinin fəaliyyətinin növbəti müddətə, "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş müddətdən az olmayaraq uzadılması üçün hüquqi təminat yaranır.

Bu proses "Təhsil müəssisələrinin akkreditasiyası Qaydaları"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 28 sentyabr tarixli, 167 nömrəli qərarına əsasən Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir. Ali təhsil müəssisəsinin akkreditasiyasından keçmiş ali təhsil müəssisəsi bu haqqda sertifikat alır.

Vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və əcnəbilərin öz ölkələrində təhsil fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün aldıkları lisenziyalarının Azərbaycan Respublikasında tanınması şərtləri bu dövlətlər arasında bağlanmış müqavilələrlə tənzimlənir.

Akkreditasiya olunmuş, fəaliyyətinə xüsusi razılıq verilmiş, Azərbaycan Respublikasında hüquqi şəxs kimi dövlət qeydiyyatına alınmış ali təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinə hüquqi təminat verilir.

Hər bir ali təhsil müəssisələrinin bazasında müxtəlif tipli təhsil müəssisələrini özündə birləşdirən kampusların yaradılması, onların yenidən təşkili və ləğvi təsisçilərin vəsatəti ilə "Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təlim-tərbiyə və təhsil müəssisələrinin yaradılması, genişləndirilməsi, yenidən təşkili və ləğvi Qaydaları"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2003-cü il 14 may tarixli, 67 nömrəli qərarına uyğun olaraq həyata keçirilir.

Respublikada fəaliyyət göstərən hər bir ali təhsil müəssisələri tədrisin təkmilləşdirilməsi, inkişafı üçün öz aralarında müxtəlif tədris-tərbiyə komplekslərində birləşmək, tədris elmi-istehsal asossasiyaları yaratmaq üçün sazişlər bağlamaq hüququna malikdirlər.

Bundan başqa hər bir ali təhsil müəssisəsinin filialları, kafedraları, fakültələri, tədris şöbələri, elmi-tədqiqat laboratoriyaları, kitabxanaları, doktorantura, rezidentura, əlavə təhsil bölmələri, tədris-təcrübə təsərrüfatları, tədris teatr studiyaları, konsert salonları, sərgi salonları, digər yaşə müəssisələri, struktur bölmələri fəaliyyət göstərir.

Filiallar istisna olmaqla ali təhsil müəssisələrinin strukturu onun elmi şurası tərəfindən müəyyən olunur. Ali təhsil müəssisəsinin rektoru tərəfindən təsdiq edilir.

Ali təhsil müəssisələrinin struktur bölmələri həmin ali təhsil müəssisəsinin elmi şurasının qərarlarını, rektorun əmr və sərəncamlarını yerinə yetirirlər. Struktur bölmələrin rəhbəri ali təhsil müəssisəsinin rektoru tərəfindən müəyyən olunur. Filiallar istisna olmaqla. Bəzi struktur bölmələr hüquqi şəxs statusuna malik ola bilərlər.

Dövlət təhsil müəssisələri Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin rəzılığı əsasında qanunvericiliyə və öz nizamnaməsinə uyğun olaraq ölkə ərazisində xarici dövlətin ərazisində filial açmaq hüququna malikdirlər.

Filialların fəaliyyəti ali təhsil müəssisəsinin və filialın nizamnaməsinə uyğunlaşdırılır. Onlar öz funksiyalarını müstəqil olaraq həyata keçirmək hüququna malikdirlər.

Filialın rəhbəri təsisçilər tərəfindən ali təhsil müəssisəsinin vəsatəti əsasında təyin edilir.

Ali təhsil müəssisələrində təhsil iki cür dövlət hesabına və ödənişli əsaslarla aparılır. Bəzi xüsusiyyətinə misal üçün hərbi, milli təhlükəsizlik və s. təhsil müəssisələrində tədris ancaq dövlət hesabına həyata keçirilir.

Ali təhsil müəssisələri mütəxəssis hazırlığında aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir:

- Hər bir fərdin ayrı-ayrılıqda intellektual, mədəni və mənəvi inkişafı üçün təhsilə tələblərinin yerinə yetirilməsi;

- Yüksək səviyyədə təlim-tərbiyə prosesinin təşkil edilməsi;

- Genişmiqyaslı elmi araşdırmaların aparılması;

- Yüksəkixtisaslı elmi və elmi pedoqoji kadrların hazırlanması,ixtisasartırma və kadrların yenidən hazırlanmasının təmini;

Bu vəzifələri yerinə yetirmək üçün ali təhsil müəssisələri tədris prosesinin təşkilinə dair sənədləri müstəqil şəkildə hazırlayır, tədris prosesini təşkil edir və monitoring keçirir, təlim prosesində yeni təlim üsullarından, innovativ texnologiyadan istifadə edir, elmi, ixtisaslaşdırılmış və disertasiya şurasının işini təşkil edir və həyata keçirir, elmi-tədqiqat işləri həyata keçirir və bu baredə metodik təlimatlar hazırlayır, elmi konfranslar, seminarlar, olimpiadalar, sərgilər, müsabiqələr təşkil edir, təhsillə bağlı layihələrdə, o cümlədən beynəlxalq layihələrdə aktiv iştirak edir, təhsil, elmi əməkdaşlıq haqqında müvafiq sazişlər bağlayır, təhsilin keyfiyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün beynəlxalq və ümumavropa təhsil sisteminin prinsiplərini tətbiq edilə bilməsi üçün müasir informasiya və elmi metodik təminatını, ali təhsil müəssisəsinin veb portalını, qlobal kompüter şəbəkəsi üçün informasiya resursları yaradır, dərslər vəsaitləri, tədris və tədris-metodik vəsaitləri hazırlayaraq nəşr edir, həm təhsilənlərə həm də təhsilverənlərə idman, iaşə, sağlamlıq, istirahət xidmətləri təklif edir, maliyyə, maddi-texniki və tədris bazasının möhkəmləndirilməsi və genişləndirilməsi istiqamətində işlər görür, müəllim və tələbə heyətinin xaricdə təcrübə keçməsi üçün mübadilə proqramları həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasında ali təhsil müəssisələrində elmi-pedoqoji kadr və mütəxəssislərin hazırlığı üç səviyyədə: bakalavriat, magistratura, doktorantura olmaqla, əyani, qiyabi, distant (məsafədən) və sərbəst təhsilə formalarında aparılır.

Bakalavriat təhsil sisteminin təşkil olunması Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 24 iyun tarixli, 117 nömrəli qərarı ilə təsdiq

edilmiş “Bakalavriat təhsilinin məzmunu və təşkili Qaydaları”na əsasən müəyyən edilir.

Hər hansı ixtisas sahəsinin peşəkar məqsədlər və elmi tədqiqat üçün daha dərinlən öyrənilməsi təhsil sisteminin ikinci səviyyəsi olan magistratura pilləsində aparılır. Magistratura səviyyəsini uğurla bitirən şəxslər “magistr” ali elmi-ixtisas dərəcəsinə yiyələnir və o, peşəkar fəaliyyət, elmi-pedoqoji, elmi-tədqiqat işləri ilə məşğul olmaq hüququna malik olurlar. Bu şəxslər həm də öz təhsillərini doktorantura pilləsində davam etdirə bilirlər.

Magistratura təhsil sisteminin təşkili və “magistr” dərəcəsinin verilməsi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 12 may tarixli , 88 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Magistratura təhsilinin məzmunu, təşkili və magistr dərəcəsinin verilməsi Qaydaları”na əsasən həyata keçirilir.

Tibb təhsili də əsas təhsil və rezidenturaya ayrılır. Əsas təhsil 5-6 il, rezidentura təhsili isə 2-5 il müddətində aparılır. Bu müddət ərzində təşkil olunmuş tədris proqramı Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 18 mart tarixli, 50 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “rezidentura təhsilinin məzmunu və təşkili Qaydaları”na uyğun olaraq təşkil edilir.

Ali təhsilinən yüksək səviyyəsi olan doktorantura pilləsi elmi və elmi-pedoqoji kadrların hazırlanması, ixtisas və elmi dərəcələrinin artırılmasını təmin edir.

Doktoranturaların yaradılması və qəbul prosesi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 1 iyul tarixli, 129 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Doktoranturaların yaradılması və doktoranturaya qəbul Qaydaları”na əsasən təşkil olunur.

Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyət gətərən ali təhsil müəssisəsi nizamnaməsinə uyğun olaraq öz imkanları çərçivəsində vətəndaşların əlavə təhsil almasını təmin edərək, ali təhsilin müəyyən səviyyəsini bitirməsi haqqında onlara dövlət sənədi təqdim edə bilirlər. Vətəndaşların fasiləsiz təhsil almalarının, insan potensialı inkişafının təmin edilməsi, kadrların intellektual və peşə hazırlığı səviyyəsinin yüksəldilməsi, onları daim dəyişən bazarın tələblərinə

uyğunlaşdırılması məsələlərinin həllində əlavə təhsilin müstəsna rolu vardır. Əlavə təhsil özündə aşağıdakı istiqamətləri birləşdirir:

- Kadrların ixtisasının artırılması;
- Yenidən hazırlanması;
- Stajkeçmə və kadrların təkmilləşdirilməsi;
- Dərəcələrin yüksəldilməsi;
- Təkrar ali təhsil;
- Yaşlı nəslin təhsili.

Bu istiqamətlər üzrə təhsil almış şəxslərə müvafiq sənədin təqdim olunması “Əlavə təhsilin məzmunu, təşkili və əlavə təhsilin hər hansı istiqaməti üzrə təhsil almış və təhsilini müvəffəqiyyətlə başa vurmuş şəxslərə müvafiq sənədin verilməsi Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 6 sentyabr tarixli, 163 nömrəli qərarına əsasən təşkil edilir və bu təhsil yalnız ödənişli əsaslarla həyata keçirilir [23].

3.2 Yüksək ixtisaslı kadr hazırlığının səmərəliyinin yüksəldilməsi istiqamətində dövlət tədbirləri və proqramları

Artıq əminliklə qeyd etmək olar ki, Azərbaycan öz keçid dövrünü başa vurmuşdur. Burada öz qanunauyğunluqlarına malik, bazar münasibətlərinə və siyasi plüralizmə söykənən sosial-iqtisadi sistem qurulmuşdur. Əhalinin etibarlı sosial-müdafiə sisteminin qurulması üçün bütün lazımi addımlar atılmışdır və bu istiqamətdə işlər durmadan təkmilləşdirilir. Daha səmərəli iqtisadiyyatın yaradılması üçün bütün zəruri infrastrukturların formalaşması başa çatmışdır.

Ölkəmizin yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması ilə bağlı yeni inkişaf konsepsiyasının hazırlanması zərurəti yarandı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının hazırlanması barədə tapşırıq verilmişdir.

Bu konsepsiya şərait yaratmışdır ki, ölkəmiz qarşısına yedi məqsədlər qoysun və bu məqsədlərə çatmaq üçün vəzifələri müəyyən etsin.

Konsepsiyada əsas məqsəd davamlı iqtisadi artım, yüksək sosial rifah, səmərəli idarəetmə və qanunun aliliyi, insanların hüquq və azadlıqlarını tam təmin edən, vətəndaş cəmiyyətinə səciyyələnən inkişaf mərhələsinə nail olmaqdır.

Konsepsiyada nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası nəticəsində Azərbaycan 2020-ci ilədək əhalisinin gəlirlərinin yüksəlməsinə, işsizliyin minimum həddə çatmasına, inkişaf etmiş insan kapitalına, sağlam ətraf mühitə malik olacaq, iqtisadi və siyasi cəhətdən inkişaf etmiş, rəqabətqabiliyyətli ölkəyə çevriləcəkdir.

Bu tədbirlər içərisində əsas yeri səmərəli dövlət tənzimləməsi qurmaq, enerjidən səmərəli istifadə edən və yüksək əlavə dəyər yaradan ixrac yönümlü iqtisadiyyata keçilməsi və sosial-iqtisadi sahələrin inkişafına kompleks yanaşma iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması, makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın dəstəklənməsi, maliyyə bazarının inkişaf etdirilməsi, xarici ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi, investisiya siyasətinin təminləşdirilməsi və başqa tədbirlər aiddir.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi, strukturunun təkmilləşdirilməsi ilə qeyri-neft ixracının artımına nail olmaq başlıca məqsədlərdən biridir. Bununlada iqtisadiyyatı şaxələndirmək və neft gəlirlərindən asılılığı azaltmaq nəzərdə tutulur.

Qarşıda duran məqsədlərə nail olmaq üçün ölkənin mövcud iqtisadi, sosial, siyasi resurslarından səmərəli istifadə etmək və ölkənin potensialının gücləndirilməsinə şərait yaratmaq lazımdır.

Bütün bu işlərin əsas məqsədi sosial rifahı yüksəltməkdir. İnsan kapitalının inkişafı Konsepsiyanın əsas prioritetlərindən biridir. Bu istiqamətdə görülən tədbirlərə təhsil və səhiyyədə keyfiyyətin yüksəldilməsi, əhalinin sosial müdafiəsinin təşkili, gender bərabərliyinin təmin olunması, gənclərin potensialının, idmanın inkişaf etdirilməsi və s. aiddir.

Uzunmüddətli davamlı iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün əsas istiqamətlər: “bilik iqtisadiyyatı”nı formalaşdırmaq, elmtutumlu məhsul və xidmətlərin yaradılmasını sürətləndirmək məqsədi ilə elmtutumlu texnologiya və innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi, elmin infrastrukturunu təkmilləşdirmək, maddi-

texniki bazasını gücləndirmək və bu sahədə informasiya təminatının elektron formaya keçirilməsi və s.

Elmi araşdırmaların bazarın tələbinə uyğun aparılması elm və istehsal arasındakı əlaqələri gücləndirəcək və bu da öz növbəsində ölkədə innovativ iqtisadiyyatın yaranmasına şərait yaradacaqdır.

Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinin tələblərinə uyğun yeni bilik və texnologiyaların mənimsənilməsini təmin etmək üçün qabaqcıl dünya ölkələrinin təcrübəsindən istifadə etməklə milli innovasiya sisteminin formalaşdırılması prosesi ən qısa zamanda tamamlanacaqdır.

Konsepsiya çərçivəsində insan kapitalının inkişafı və səmərəli sosial sisteminin qurulması məsələlərinə geniş yer ayrılmışdır. Ölkədə əhəlinin keyfiyyətli təhsil və səhiyyə xidmətləri ilə təmin olunması və bu xidmətlərin xüsusən aztəminatlı, yoxsul əhəli üçün əlçatan olması əsas strateji xətt olaraq ön plana çəkilir.

Konsepsiyanın əhatə etdiyi dövrdə 2013-2020-ci illərdə təhsil istiqamətində ayrılan vəsaitin həcmının hər il bir daha artaraq dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin göstəricilərinə çatacağı gözlənilir. Təhsildə keyfiyyəti yüksəltmək üçün bir sıra stimullaşdırıcı mexanizmlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Bura əsasən adambaşına maliyyələşmə prinsipi, həmçinin innovativ fəaliyyəti həvəsləndirən grant maliyyələşdirilməsinin tətbiqinin genişləndirilməsi məsələləri aiddir.

Təhsil sistemində bütün maraqlı tərəflərin diqqətini cəlb edəcək idarəetmə modelinin tətbiq olunmasına üstünlük veriləcəkdir. Bu bütün növ təhsil müəssisələrinin müstəqilliyinin artırılmasına şərait yaradacaq, ictimaiyyətin dövlətlə birgə idarəetmə işlərində yaxından iştirakına imkan yaradacaqdır. Bu sferada idarəetmə və tənzimləmə işlərini həyata keçirən dövlət orqanlarının fəaliyyəti dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təcrübəsinə uyğunlaşdırılacaqdır.

Respublikada azyaşlı uşaqların təhsilə cəlb olunma səviyyəsinin orta Avropa ölkələrinin göstəriciləri səviyyəsinə çatdırmaq üçün uşaq bağçası şəbəkələrinin genişləndirilməsi, bələdiyyə, özəl və başqa mülkiyyət formasında məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin yaradılması tədbirləri həyata keçiriləcəkdir.

Təhsilin 12 illik ümumi təhsil sisteminə keçməsi ilə əlaqədar təhsil proqramı və dərslilər müasir tələblər baxımından yenilənəcəkdir. Tam orta təhsil müxtəlif təmayüllər üzrə ixtisaslaşacaq, istedadlı uşaqlar üçün fərdi proqramlar hazırlanacaq, eyni zamanda sağlamlıq imkanları məhdud və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar üçün müxtəlif inkişafetdirici, korreksiyaedici təhsil proqramları tətbiq olunacaqdır. Bununlada şagirdlərin ümumi inkişafını ləngidən mövcud sistem “yaddaş məktəbi”ndən “təfəkkür və düşüncə məktəbi”nə keçid təmin olunacaqdır.

Bundan əlavə məktəbdənkənar təhsilin səmərə və keyfiyyətini yüksəltmək məqsədi ilə proqramlar təşkil olunacaq, peşə təhsilinin ölkə iqtisadiyyatının tələbi ilə uzlaşdırmaq üçün onun infrastrukturunu əsaslı şəkildə yenilənəcəkdir.

Bölgələrin inkişafı üçün tələb olunan mütəxəssislərin hazırlığına regionlarda açılacaq çoxprofilli kolleclərin yaradılması ilə nail olmaq mümkün olacaq.

Ali təhsil müəssisələrinin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına uyğun mütəxəssis yetişdirməsinə və onların təhsil-tədqiqat-innovasiya mərkəzinə çevrilməsinə təkan verəcək standartlar işlənilib hazırlanmaqdadır. Aparılan elmi tədqiqatlar beynəlxalq standartlara cavab verəcək və tədqiqat işlərinin nəticələri tədris prosesində, eyni zamanda istehsalatda geniş tətbiq olunacaqdır.

Təhsil sisteminin müasir səviyyədə qurulması qarşıya qoyulan əsas məqsədlərdən biridir. Bunun üçün 2013-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin informasiyalaşdırılmasına dair Dövlət Proqramı qəbul ediləcəkdir. Layihə çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən bütün təhsil müəssisələri lazımi texniki avadanlıqlarla təchiz olunacaq və bütün təhsil müəssisələri vahid şəbəkəyə qoşulacaqdır. Təhsil alan bütün şagirdlərə “1 şagird – kompyuter” layihəsi çərçivəsində netbuk və ya planşet veriləcəkdir.

Elektron təhsil sisteminin daha da genişləndirilməsi məqsədi ilə bütün fənnlər üzrə elektron tədris materialları yaradılacaq və virtual öyrənmə mühitinə asan çıxışı təmin edə bilmək üçün “bulud” texnologiyaları tətbiq olunacaqdır.

Ömür boyu təhsil və özünütəhsil tələblərinin ödənilməsi üçün elektron kitabxanaların sayının artırılması, elektron məktəblərin sayının artırılaraq 1000-ə

çatdırılması, rəqəmsal təhsil resurslarından istifadənin genişləndirilməsi, ali təhsil müəssisələrində distant təhsilin geniş tətbiq olunması nəzərdə tutulub.

Təhsil sistemində müəllim amilinin əhəmiyyətini nəzərə alaraq müəllim hazırlığına xüsusi önəm verilir. Bütün təhsil sisteminin müəllimləri üçün məqsədli ixtisasartırma proqramları tərtib olunacaq, hər bir müəllimin İKT bacarıqlarına yiyələnməsi üçün xüsusi sitem yaradılacaqdır.

Azərbaycanda müəllim hazırlığı beynəlxalq standartlarla uzlaşdırılacaq, müəllimlər üçün stimullaşdırıcı ixtisasartırma sistemi inkişaf etdiriləcəkdir. Eyni zamanda nəticəyə əsaslanan diferensial əmək haqqı və mükafatlandırma tətbiq olunacaqdır. Ucqar ərazilərdə mütəxəssis çatışmazlığını aradan qaldırmaq məqsədi ilə maddi stimullaşdırıcı tədbirlər həyata keçiriləcəkdir.

Təhsil standartlarında unifikasiya və bolonya sisteminin tətbiqi Azərbaycan ali təhsil müəssisələrinin beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsinə bununla da Azərbaycan təhsilinin dünya və Avropa təhsil məkanına inteqrasiyasını sürətlənəcəkdir [7] .

Azərbaycanda davamlı iqtisadi inkişaf əsasında iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyini, inklüzivliyini təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri”nin təsdiqi və bundan irəli gələn məsələlər haqqında” 2016-cı il 16 mart tarixli 1897 nömrəli sərəncamına müvafiq olaraq iqtisadiyyatın 11 sektoru üzrə ümumilikdə 12 strateji yol xəritəsi hazırlanmışdır.Strateji yol xəritəsi, qısa,orta və uzunmüddətli olmaqla üç dövrü əhatə etməsi nəzərdə tutulmuşdur. Birinci dövrü 2020-ci ilədək iqtisadi inkişaf strategiyası və tədbirlər planı, ikinci dövrü 2025-ci ilədək uzunmüddətli baxış,üçüncü dövrü 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün hədəf baxışları təşkil edir. Sənəd həm inkişaf məqsədlərini və prinsiplərini, həm də hər bir istiqamət üzrə global meylləri, mövcud vəziyyətin GZİT təhlili, görülməli tədbirləri, tələb olunan investisiya və nəticə indikatorlarını əhatə edir. Burada dövlət investisiyaları katalizator rolunu oynayacaq, iqtisadi inkişafın əsas lokomotivi isə özəl sektorlar olacaqdır.

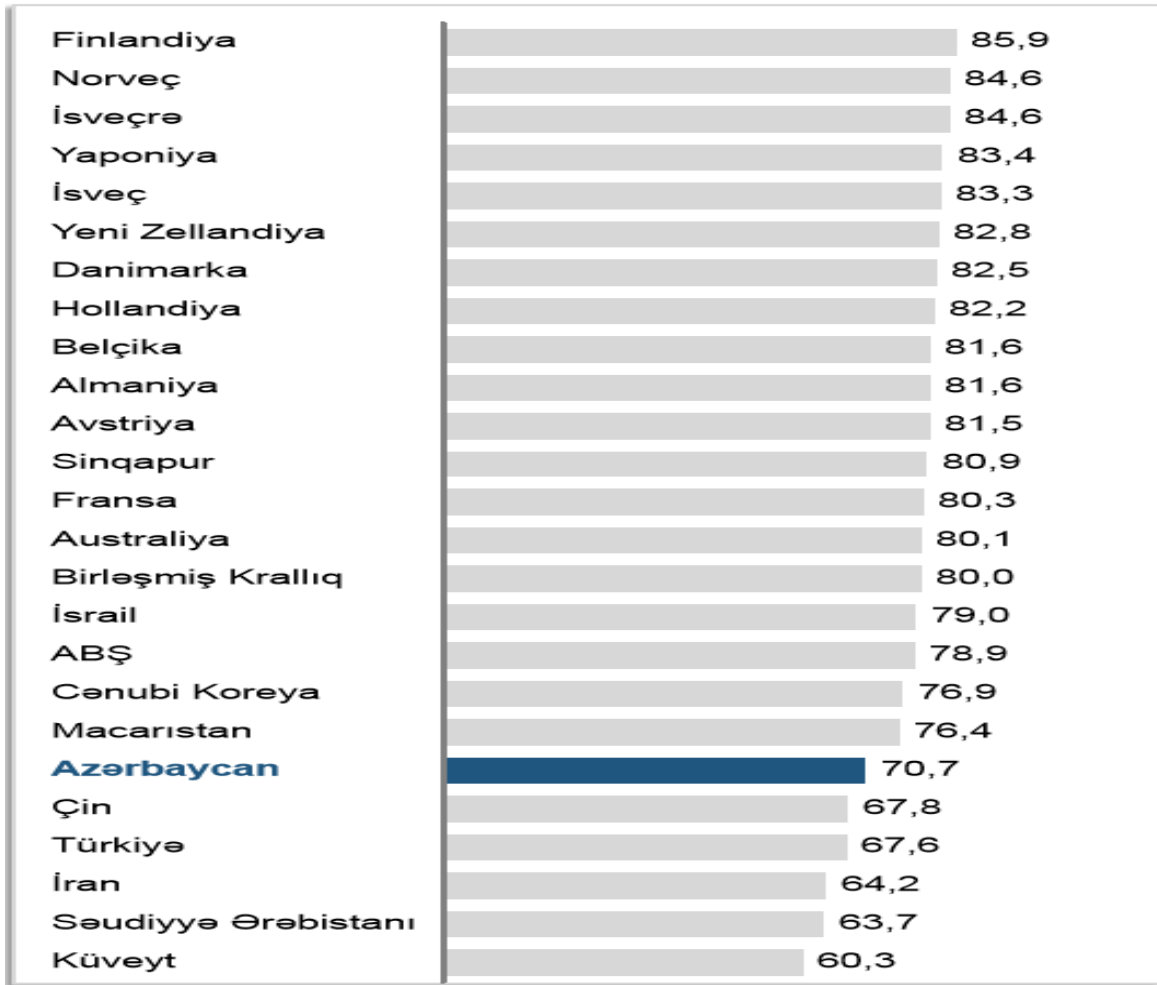
Nəzərdə tutulan layhələri həyata keçirməzdən əvvəl hər bir sahədə texniki-iqtisadi əsaslandırma aparılacaq. Bunun üçün müvafiq dövlət qurumları öz fəaliyyətini müfəssəl şəkildə quracaq və müvafiq cavabdehlik daşıyacaqlar.

İqtisadiyyatın dayanıqlılığını artırmaqda, istehsal və xidmətdə rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsində və ölkənin global dünya bazarlarına inteqrasiya etməsində insan kapitalı əvəzsiz rol oynayır. Azərbaycanda insan kapitalının inkişafında fasiləsizliyin təmin edilməsi, əmək məhsuldarlığının artırılması və biliyin iqtisadi inkişafda rolunun daha da artırılması üçün görüləcək tədbirlər əsasən iki səviyyədə təmin ediləcəkdir.

1. Təhsilin bütün pillələrində keyfiyyətin yüksəldilməsi üçün tədbirlər görülməkdir,

2. Əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi üçün insan kapitalının inkişafında fasiləsizlik təmin olunacaq, araşdırma və təkmilləşdirmə işlərinə investisiya qoyuluşu stimullaşdırılacaqdır.

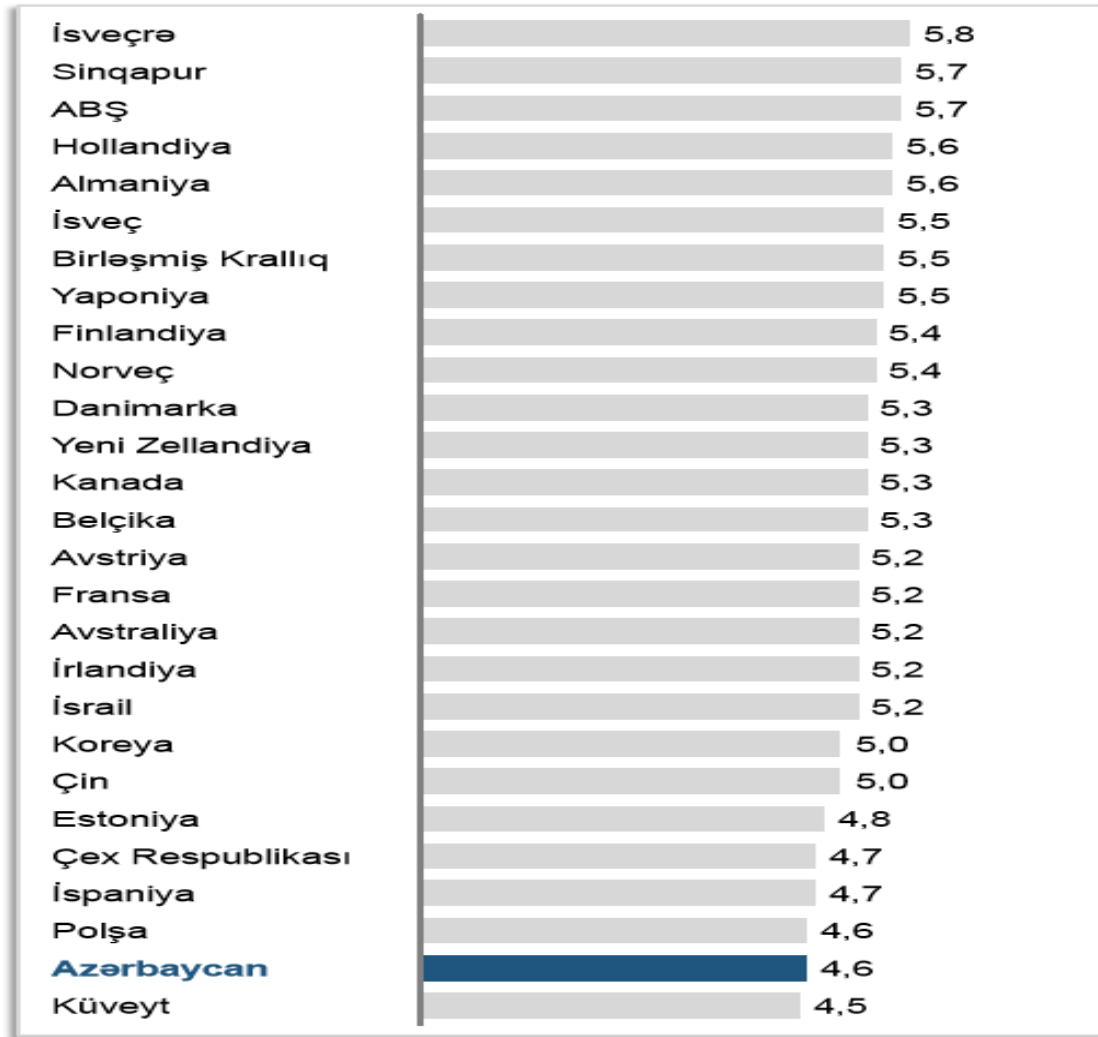
Dünya iqtisadi formu 2015-ci il üçün "İnsan Kapitalı İndeksi" hesabatı hazırlamışdır. Həmin hesabatda Azərbaycan Türkiyə, Çin, İndoneziya kimi ölkələri qabaqlayaraq 63-cü yerdə qərar tutmuşdur.

Şəkil 1 . Dünya İqtisadi formunun “İnsan Kapitalı İndeksi”, 2015-ci il

Mənbə: Dünya İqtisadi Forumu , “İnsan Kapitalı Hesabatı 2015”

Bu forumun 2016-2017–ci illər üçün hazırladığı Qlobal Rəqabətlik Hesabatında isə Azərbaycan 138 ölkə içərisində 37-ci yeri tutmuşdur. Bu, Azərbaycanda formalaşmış insan kapitalının rəqabət qabiliyyətliliyinin daha da yüksəlmək imkanına malik olduğunu göstərir.

Şəkil 2 . Qlobal Rəqabətlik İndeksi

Mənbə: Dünya İqtisadi forumunun “Qlobal Rəqabətlik İndeksi”, 2016-2017-ci il

Bunun üçün mövcud insan potensialının inkişaf etdirilməsi, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, institusional və biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, əmək bazarı və biznes sektoru arasında koordinasiyanın effektivliyinin artırılması, elm, texnologiya tutumlu istehsal və xidmət sektoruna investisiyaların artırılması kimi məsələlər ön plana çəkiləcəkdir.

İnsan kapitalının inkişafını stimullaşdıraraq əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə nail olmaq qarşıya qoyulmuş əsas məqsədlərdən biridir. Burada əsas hədəf əmək məhsuldarlığının inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsinə çatdırılmasına nail olmaqdır. Bunun üçün qısa və ortamüddətli dövrdə intensiv əməyi

stimullaşdırın sahələrin yaradılmasına, orta və uzunmüddətli dövrdə isə biliktutumlu modelə keçilməsinə çalışılacaqdır. Bir tərəfdən insan kapitalını inkişaf etdirərərək əmək məhsuldarlığının artırılması ölkə iqtisadiyyatında birbaşa əlavə dəyər yaradaraq iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvəsi olacaqdır. Digər tərəfdən, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi ilə daha intensiv bilik tələb edən inkişaf modelinə maneəsiz keçid təmin olunacaqdır. Bütün bunlar Azərbaycan məhsulunun dünya bazarında öz layiqli yerini tutmasına şərait yaradacaq və eyni zamanda insan kapitalına investisiya qoyuluşunu daha cəlbedici edəcəkdir.

Son 15 ildə Azərbaycanda əmək məhsuldarlığı 3 dəfədən çox artmışdır. 2000-2008-ci illərdə əmək məhsuldarlığının artımı orta hesabla 13,6 faiz olmuşdur. Lakin 2008-ci ildən etibarən əmək məhsuldarlığında artım davam etsə də, artım sürətində azalma müşahidə olunmuşdur.

Strateji yol xəritəsində əhatə olunan 11 sektorda əmək məhsuldarlığı yüksəltmək üçün insan kapitalına investisiya qoyuluşu daha da stimullaşdırılacaqdır.

Azərbaycanda aqrobiznes sektorunda istehsalın və innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına nail olmaq üçün bu sektorda çalışan ixtisaslı işçilərə təlimlər veriləcək, sahibkarlara fəaliyyətini daha da inkişaf etdirmək üçün təlim-tədris mərkəzləri və aqroklasterlər yaradılacaqdır.

Sahibkarların maarifləndirilməsi məqsədi ilə peşəkarlardan ibarət məsləhət mərkəzlərinin açılması nəzərdə tutulmuşdur. Peşəkar vasitəçi və məsləhətçilər kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə fəaliyyət göstərdikləri sektorda qarşılaşdıqları problemlərin həlli istiqamətləri barədə təlimlər keçəcək, rəqabətqabiliyyətliliyin və məhsuldarlığın artırılması ilə bağlı məsləhət və dəstək verəcəklər.

Azərbaycan Respublikasında əmək məhsuldarlığı sahəsində görülən işlərin nəticələrini izləmək üçün müşahidə monitorinqləri həyata keçiriləcəkdir. Əmək məhsuldarlığının artırılması istiqamətində planın hazırlanması və icrası zamanı effektiv beynəlxalq təcrübədən istifadə olunması mütləqdir.

Azərbaycanda mövcud olan istehsal müəssisələrində insan resursları üzrə məsələlərin təkmilləşdirilməsi, inkişaf etdirilməsi, klasterli inkişaf üçün işçi qüvvəsinin hazırlanması və yenidən hazırlanması prosesi davam etdiriləcəkdir [9].

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dünya Bankı 192 ölkədə apardığı tədqiqatlar nəticəsində belə bir qənaətə gəlmişdir ki, dünyada mövcud iqtisadi artımın 16%-i fiziki kapitalın, 20%-i təbii resursların, 64%-i isə insan kapitalının payına düşür. Qərbdə aparılan başqa bir təcrübənin nəticəsinə görə isə inkişaf etmiş ölkələrdə insan kapitalına qoyulan investisiyanın gəlirlilik norması səhmlərdən əldə edilən gəlirlərdən azı iki dəfə çoxdur. Bütün bunlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, müasir dövrdə dünya bazarında rəqabətə davamlı məhsul istehsalı və davamlı iqtisadi artımı təmin olunması insan kapitalı hesabına həyata keçirilir.

İqtisadiyyatın müasirləşdirilməsi qabaqcıl texnologiyaların və idarəetmə üsullarının, elmi nailiyyətlər sayəsində yaradılan innovasiyaların ölkənin sosial-iqtisadi həyatına düzgün və uğurlu tətbiqi ilə bağlıdır. Bunun üçün əsas istiqamət ölkədə insan kapitalının inkişafı, şəxsin müasir bilik və bacarıqlara yiyələnməsinin təmin edilməsi, bununla da iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını sürətləndirməyə nail olmaqdır. Uğurlu inteqrasiyanın əsas şərtlərindən biri insan kapitalının inkişafıdır ki bura da ölkənin təhsil sisteminin, o cümlədən peşə təhsilinin inkişafı daxildir.

Bunun əsasında söyləmək olar ki, peşə təhsilinin inkişafı dövlət üçün prioritet sahədir. Məhz buna görə də, son illər Azərbaycanda dövlət büdcəsindən və beynəlxalq donör təşkilatlardan peşə təhsilinə milyonlarla manat vəsait ayrılmışdır. Bu sahənin inkişafı üçün hazırlanmış Dövlət Proqramı çərçivəsində 20-yə yaxın peşə təhsili müəssisəsi əsaslı təmir olunub və maddi-texniki bazası yenilənib. Bundan əlavə təndris proqramları yenilənib və ona uyğun 40-a yaxın yeni dərsliklər nəşr olunmuşdur. Eyni zamanda müəllim hazırlığı ilə bağlı həyata keçirilən modelin təkmilləşdirilməsi istiqamətində işlər aparılıb.

Təhsil Nazirliyinin müvafiq əmri ilə işəgötürənlə texniki-peşə təhsili müəssisələri arasında tərəffdaşlıq əlaqələrinin təşkil edilməsi və tənzimlənməsi məqsədi ilə Əlaqələndirmə şurası yaradılmışdır. Bundan başqa peşə təhsilinin inkişafı üçün Müasir Azərbaycan Peşəkarları Layihəsinin icrasına başlanılıb, Peşə

Seçiminə Dəstək Sistemi yaradılıb, dövlət və qeyri-dövlət orqanları ilə əməkdaşlıqlar genişləndirilib.

Görülən bütün bu tədbirlər peşə təhsilində mövcud ciddi problemlərin həllinə tam kifayət etməmişdir. Aparılan tədqiqatlardan göründüyü kimi, hazırda ölkədə mövcud olan işsizlik problemi təkcə iş yerlərinin kifayət qədər olmamaması səbəbindən deyil, həmçinin işsiz vətəndaşların peşə-ixtisas təhsilinin və vərdişlərinin əmək bazarının müasir tələblərinə cavab verməməsi ilə bağlıdır. Azərbaycan texniki-peşə təhsili sahəsində ən ciddi problemlər mövcud peşə təhsili müəssisələrinin maddi-texniki bazasının, tədris avadanlıqlarının, maşın və mexanizmlərin müasir tələblərə cavab verməməsi, pedoqoji işçilərin əmək haqqlarının həddən artıq aşağı olması, tədris alanların sayının azalmasını və başqa problemləri misal göstərmək olar. Bunun nəticəsidir ki, peşə təhsili müəssisəsindən məzun olanlar zəruri bilik və bacarıqlara malik olmurlar. Bu problemlərin həlli üçün aşağıda bir neçə həlli yolları qeyd olunmuşdur:

- Paytaxtda və bölgələrdə yeni peşə liseyləri tikilmək, mövcud təhsil müəssisələrinin isə müasir tələblərə uyğun yenidən qurulmasını həyata keçirmək, maddi-texniki bazasını gecləndirmək və müasirləşdirmək üçün dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitin həcmi dəfələrlə artırılmalıdır. Eyni zamanda ayrılan vəsaitin müəyyən hissəsi bütün ixtisaslar üzrə yeni dərsliklərin nəşr olunmasına sərf olunmalıdır.

- Peşə məktəblərində müəllimlərin maaşının aşağı olması bu sahəyə cavan kadrların cəlb olunmasına böyük maneə yaradır. Eyni zamanda bu ixtisaslara müasir tələbləri ödəyən məzun yetişdirə bilmək üçün müəllim heyyyəti dövlət hesabına dünyanın qabaqcıl ölkələrində təhsillərini davam etdirməli və beynəlxalq təcrübəyə yiyələnəməlidirlər. Xaricdə təhsil almış mütəxəssislər əldə etdikləri bilik və bacarıqları ilə digər müəllimlərin də təcrübəsinin artırılmasında sərfəli ola bilərlər.

- Peşə təhsilinə marağı artırmaq üçün təhsil müəssisəsini bitirmiş məzunlara müəyyən üstünlüklər verilməlidir. Misal üçün Tükiyədə peşə təhsilini bitirmiş məzun öz ixtisası üzrə ali məktəbə qəbul zamanı bir sıra üstünlüklər əldə

edir. Texniki və ya mühəndislik ixtisası üzrə ali məktəbə qəbul zamanı həmin ixtisas üzrə peşə təhsili müəssisələrinin məzunlarının qazandığı balların əmsalı digər sənəd verənlərə nisbətən daha yüksək olur. Peşə məktəblərini bitirən andan məzunlar Əmək Nazirliyində qeydiyyatata alınır və beləliklə tələbat olan yerlər ilə əlaqələndirilirlər. Belə bir təcrübə bizim ölkədə də istifadə oluna bilər.

- Kadr hazırlığı prosesinin sahibkarlıq subyektləri ilə əlaqəli şəkildə təşkili bu istiqamətdə çox vacib bir addımdır. Bununla yanaşı əmək bazarı daha yaxından öyrənilməli, hansı ixtisaslara nə qədər tələbat olduğu müəyyənləşdirilməlidir. Peşə məktəbləri əmək bazarını daim izləməli və monitorinq aparmalıdır. Hər bir peşə məktəbi yerləşdiyi bölgədə daha çox hansı ixtisaslara ehtiyac duyulursa o istiqamət üzrə kadr hazırlamalıdır.

- Bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə peşə məktəblərinin öz brendləri vardır. Azərbaycanda da peşə məktəblərini istehsalatla əlaqələndirməklə onların həm əlavə qazanc əldə etmələrinə həm də öz brendlərini yaratmaqlarına şərait yaratmaq olar.

- Peşə təhsili müəssisələrində tədrisin keyfiyyətinə daim nəzarət olunmalıdır. Bunun üçün qiymətləndirmə kriteriyaları təşkil olunmalı, monitorinqlər isə müstəqil qurumlara tapşırılmalıdır. Peşə təhsilinə ayrılan vəsaitin səmərəliliyini təmin etmək və tədrisə nəzarət üçün daim müəyyən statistikalar aparılmalıdır. Orada öyrədilən biliklərin nə dərəcədə mənimsənilməsi, məzunların iş tapma dinamikası, tezliyi və başqa göstəricilər daim diqqət mərkəzində olmalı, lazım olarsa Qərbi ölkələrinə olduğu kimi nəticələri qənaətbəxş olmayan texniki peşə məktəblərinə ayrılan dövlət vəsaiti azaldılmalıdır.

- İnkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da gənclərin peşə təhsilinə marağını artırmaq üçün burada təhsil alan yeniyetmələrə öz ixtisasları üzrə şəxsi biznes qurmaq vərdişləri aşılanmalıdır.

- Daha vacib məsələlərdən biri də peşə məktəbləri arasında rəqabət yaratmaqdır. Çünki, yalnız rəqabətli mühitdə keyfiyyətli iş təşkil etmək mümkündür. Bunun üçün bəzi peşə məktəbləri özəlləşdirilməlidir.

РЕЗЮМЕ

В современных условиях подготовка конкурентноспособных кадров, соответствующих потребностям рынка труда является одной из приоритетных задач, стоящих перед Азербайджанской Республикой. Учитывая, что наша страна достигла весомых результатов на пути решения важных социально-экономических проблем, можно утверждать, что и в сфере подготовки высококвалифицированных специалистов мы сумеем осуществить необходимые преобразования.

Наличие тесных связей между рынком труда и системой подготовки кадров играет важную роль в социально-экономическом развитии общества. Соответствие профессиональной кадровой подготовки запросам рыночной экономики, взаимосвязь профессиональной подготовки с требованиями общественного производства, усиление профориентационной деятельности, профессионализация среднего образования, активное сотрудничество служб занятости и системы образования являются необходимыми условиями для достижения успеха в деле формирования высокоинтеллектуального кадрового потенциала страны.

Процесс информатизации общества, происходящий в мире, быстрое развитие глобальной электронной среды делают необходимым широкое внедрение прогрессивных информационных технологий в систему образования и подготовки специалистов, способных инновативно мыслить и внедрять новые идеи, эффективно управлять и реализовывать конкурентоспособные проекты.

SUMMARY

The training of Competitive personnel in terms of the labour Market in Up to date Socio-Economic condition that is one of the primary issue of the Republic of Azerbaijan.

The tight contribution between Personnel training and Labour Market Have immense significance for the socio-economic increase of the society one of the vital difficulty are Direction of experienced personnel training, including the amount and feature in accordance with market economy, the communication of vocational training and vocational activity, specializing of secondary instruction construction of effectual taking part of employment service in training procedure.

In the classification of advanced Information technology, the process of Information of the community in worldwide electronic condition requires rapid training.

In spite of the education and skilful personnel training, Curriculas and coaching supports are efficient.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. <http://www.president.az>
2. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası
3. Azərbaycan Respublikasının peşə təhsili və təlimin inkişafına dair strateji yol xəritəsi
4. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
5. “Elm haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
6. “Elm haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il 14 iyun tarixli 271-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı
7. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası
8. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı
9. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi
10. “Doktoranturaların yaradılması və doktoranturaya qəbul Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 1 iyul 2010-cu il tarixli 129№-li Qərarı
11. 2007–2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 aprel 2007-ci il tarixli 2090 №-li Sərəncamı
12. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası və Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatlarının Milli Konfederasiyası arasında 2018-2019-cu illər üçün bağlanmış Baş Kollektiv Saziş. <http://www.e-qanun.az>
13. Ağayev R. və Mehtiyev A. Azərbaycanda orta təhsil sisteminin Cənubi Qafqaz, Baltik və Şərqi Avropa ölkərilə müqayisəli tədqiqi. Bakı, 2010
14. Quliyev T.Ə. İnsan resurslarının idarə edilməsi. Bakı: “Nağıl evi”, 2014, 828 s.

15. Quliyev T.Ə. Menecmentin (idarəetmənin) əsasları. Bakı, 2001
16. Əzizova E.C., Mustafayeva Z.İ., Bayramova S.R., Əzizov A.Ə. Əmək və insan resursları üzrə iqtisadçının lüğət-məlumat kitabçası. Bakı: “İqtisad Universiteti”, 2011
17. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Statistik məcmuə. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 2017
18. Ali təhsil və səmiiyyət. Elmi-metodik jurnal. Bakı, 2012
19. Кулиев Т.А., Азизова Э.Д., Мустафаева З.И., Байрамова С.Р. и др. Управление человеческими ресурсами. Учебник. Баку: «Игтисад Университети», 2012
20. Азизова Э.Д., Мустафаева З.И., Байрамова С.Р., Азизов А.А. Словарь-справочник экономиста по труду и человеческим ресурсам. Баку: «Игтисад Университети», 2009
21. Исмаилзаде А.А. Основы управления человеческими ресурсами. Монография. Баку: «Игтисад Университети», 2012
22. Сагинова О.В. Формирование экономики знаний и задачи образования. // Экономика образования, 2007, №1
23. www.e-qanun.az
24. www.edu.gov.az
25. www.tehsilproblemleri.com
26. www.stat.gov.az
27. www.iqtisad.net
28. www.muallim.edu.az
29. www.tehsil.gov.az
30. www.google.az